

oud wag- ening- gen

Omgevingsvisie gemeente

Woonwijken op De Driest

Wageningen en het Rampjaar 1672

De gemeente-atlas van Jacob Kuyper

Onderzoek naar koloniaal Wageningen

St. Jozefgebouw was
onderdeel van een zuil

Domweg gelukkig

De liefde bracht mij in 1975 naar Wageningen. Als niet-student bekeek ik vol verbazing de studiegenoten van mijn vriend, die van een andere planeet leken te komen. Ik stond nog met één been in de hippietijd, deze jongens droegen pakken en hadden kortgeknipt haar. En wat moesten er toch voor propfen of propjes gehaald worden? Toen wij nog in zijn studententijd ons eerste kind kregen waren wij de paradijsvogels in hun wereld. In de jaren die volgden leerde ik de stad kennen. Voorlezen voor peuters en baby's in de bibliotheek aan de Stadsbrink was een uitje, net als een film in een zaaltje van Junushoff. Verzaak De Wilde werd bezocht vanwege creatieve kinderfeestjes. Onze oudste dochter raakte bevriend met Libertad, de dochter van Chileense ballingen. De jongste leerde Engelse woordjes van de dochter van een Amerikaanse gasthoogleraar. Pols Platenbar en boekhandel Knipphorst waren culturele pleisterplaatsen. Begin jaren 80 had ik geen idee dat ik jaren later bij Knipphorst zou werken. Met de toenmalige directeur richtte ik een leesclub op, de 'Wageningse damesleesclub'. Daar moest nog iets achteraan. Een van de leden, met Wageningse wortels, riep: Wanboekwah! De Wageningse damesleesclub Wanboekwah was een feit. Het clubje bestaat bijna dertig jaar en er zijn nauwelijks wisselingen in het ledenbestand. Zo'n schaarse nieuwe deelnemer zei een paar jaar geleden verbaasd: 'Wanboekwah, wat exotisch? Afrikaans?'. Ik ben domweg gelukkig in multicultureel en tolerant Wageningen, maar dat onze stad ook een heel andere tijd kende blijkt wel uit de bijdrage in dit nummer over ons koloniale verleden. Het geeft deze tijd wat mij betreft nog meer glans.

Assia Vermeulen

Rectificatie: In het vorige nummer (50-1, p.21) staat dat de schilder Cornelis van der Schalcke is afgebeeld op een schuttersstuk van Frans Hals. Dat is echter onjuist. Die regel was onterecht toegevoegd door de redactie, die zich baseerde op verouderde informatie. De redactie biedt auteur en lezers haar excuses aan.

IN DIT NUMMER

Omgevingsvisie

De Driest

Rampjaar 1672

Kuyperkaartjes

Koloniaal Wageningen

EN VERDER

Column van Jelle de Gruyter - Geld besteden 5 In gesprek met Anneke Groen 10 Wageningen op het doek 15
Wageningen een eeuw geleden - Roomse 'Suikerpot' achter het tramstation 16 Erfgoed in het nieuws 21 Uit
de vereniging 26 Agenda Wagening's Erfgoed 28

COLOFON

Tijdschrift van de Historische Vereniging Oud Wageningen verschijnt vier keer per jaar.

Redactie

Carleen van den Anker
(eindredacteur), Jan Mars,
Assia Vermeulen.
Adviseur: Bob Kernkamp.

Vormgeving

Marieke Eijt (GAW ontwerp en
communicatie)

Foto omslag

Het St. Jozefgebouw stond
van 1903 tot 1963 op de splitsing
van de 1e en de 2e Gerdessastraat.
Ca. 1931. Beeldbank Wageningen,
collectie Gemeentearchief.

Redactieadres

redactie@oudwageningen.nl

Abonnementen

penningmeester@
oudwageningen.nl

Verspreiding

PostService Wageningen

Volgend nummer

Oud Wageningen 50-3 verschijnt
begin september 2022. Kopij
dient uiterlijk 19 juli bij de
redactie te zijn.

Overname artikelen uitsluitend
na toestemming van de redactie
en met bronvermelding.

ISSN 1384-7678

De nieuwe Omgevingswet, die in januari 2023 in werking treedt, beoogt stroomlijning van de bestaande complexe en uitgebreide wet- en regelgeving op het gebied van de leefomgeving. De wet gaat dus niet per se over de fysieke omgeving van bebouwde en onbebouwde gebieden, maar kan wel aanleiding zijn om eens naar de fysieke omgeving te kijken. De gemeente doet dat zelf ook, in de Omgevingsvisie.

Het buitengebied is onaantastbaar. Maar...

Door Jan Mars

Diverse bouwactiviteiten steken steeds verder het Binnenveld in. Links de nieuwbouw achter Plantenveredeling, rechts de studentenhuisvesting aan de Haarweg, daarachter de nieuwe wijken Kortenoord en Buitenoord, en in het midden een enorm zonnepark.

Foto Carleen van den Anker.

Als er in Wageningen één taboe heerst, dan is dat op bouwactiviteiten in het buitengebied. De uiterwaarden, de berg, de Eng en het Binnenveld zijn onaantastbaar, en vaak wordt er ook stevig opgetreden bij schendingen. Het gebied moet open blijven: een ongeremd groeiende notenboom op de Eng moest gerooid worden, paardenschuurtjes worden gesloopt.

Keer op keer blijkt deze ferme beginselverklaring echter te worden gevolgd door een 'maar': de woningnood, de duurzaamheid, de doorstroming, de plannen van de WUR, enzovoort. En voor je het weet breidt de campus zich uit het Binnenveld in, of worden (alweer even geleden) de oude bomen langs de Mansholtlaan gerooid om de weg te verbreden. Woonwijken en industrieterreinen verrijzen ten koste van het open buitengebied: Nudeparken I en II en Noordwest, Plantenveredeling en recenter Kortenoord.

Het Wageningse coalitieprogramma 2018-2022 wilde (pag.20) 'geen nieuwe verstedelijking in het buitengebied. De grens ligt bij bestaande bebouwing en ontwikkelingen.' Duidelijk – maar Wageningen moet de komende tijd wel 3800 woningen bouwen. Het nieuwe coalitieprogramma 2022-2026 blijft vaag: 'We zetten volop in op binnenstedelijk ontwik-

kelen, maar sluiten beperkte uitbreiding niet uit als die nodig is voor snelheid en de betaalbaarheid' (pag.11). Ook al wil de gemeente vooralsnog niet zeggen waar die woningen moeten komen, een blik op de kaart laat maar één conclusie toe: die komen ten minste deels in het buitengebied. Het gemeentelijke woningbouwlocatieonderzoek, dat in de afrondende fase zit, zal daar weinig twijfel over laten bestaan. En dan is er nog de energietransitie, met windmolens en zonneparken die onvermijdelijk in het buitengebied zullen komen. Voortdurend worden er zo hapjes uit het buitengebied genomen: de campus die over de Mansholtlaan naar het oosten kruipt, het industriegebied Nudepark dat naar het westen door-groeit.

Afgeblazen

Dat gebeurt al decennia, al gingen enkele al te ver-reikende plannen op het nippertje niet door. Denk aan het Uiterwaardenplan, dat eind jaren 50 een complete woonwijk in de uiterwaard tussen haven en Veerweg wilde, inclusief brede ontsluitingswe-gen: in het westen via Kortenoord en Costerweg over het Hof van Gelderland, en in het oosten via de Rooseveltweg en de Stationsstraat over het Spijk. De Raad van State moest er in 1976 aan te pas komen om deze miskleun af te blazen. De gemeenteraad was er in 1968 op initiatief van een ambitieus college van B&W mee akkoord gegaan.

Iets vergelijkbaars gebeurde met de zogenaamde pandaparkeerplaats in 2017. Ouwehands Dierenpark kreeg van China twee panda's in bruikleen, wat met onvoorstelbaar veel publicitair geweld werd omge-ven. De verwachte toeloop zou gigantisch zijn, waar-op een slimme projectontwikkelaar voorstelde gedurende tien jaar een parkeerplaats voor 1400 auto's aan te leggen ten zuiden van de Lawickse Allee bij de Ouwe Nu, met ontsluitingswegen en een pendelbusdienst naar het dierenpark (waar ook een forse uitbreiding van parkeerplaatsen werd gepland). De gemeente liet zich meeslepen in de hysterie. Maatschappelijke organisaties lieten zien

dat er veel niet klopte aan de vergunningen, die vervolgens door de rechter onderuit werden gehaald. De voorspelde enorme toeloop van pandabezoekers viel in de praktijk reuze mee.

Over de plannen om de golfbaan op de Zoom uit te breiden op de Eng, of over de regelmatig weerkerende roep om een rondweg is ook zo'n verhandeling te geven. Er lijkt sprake van een patroon: een slim geframed probleem dat alleen kan worden opgelost door happen uit het buitengebied te nemen, een oplossing die vervolgens door grote delen van de Wageningse politiek en samenleving wordt omarmd, zonder de vraag te stellen of het probleem wel echt bestaat: de stagnerende doorstroming in de ochtendspits duurt ongeveer een half uur per dag, de enorme aantallen bezoekers voor de panda's bleven thuis, er zijn al drie golfbanen in de naaste omgeving, enzovoort.

Een visie

De gemeente werkt aan een Omgevingsvisie: een beeld van de huidige en de gewenste situatie van het buitengebied en van de bebouwde kom van Wageningen. De Omgevingsvisie wordt opgesteld door de gemeente, na uitvoerige gesprekken met bewoners, grondeigenaren en organisaties. Het deel over het buitengebied, 'Het land van Wageningen, Wageningen in het land' is in juli 2020 door de gemeenteraad vastgesteld; er wordt nu met inbreng van burgers gewerkt aan het tweede deel.

Het valt op dat de visie op het buitengebied heel behoudend is. De beschrijving van wat er allemaal te vinden is, lijkt vrij uitputtend, maar toekomstige ontwikkelingen worden nagenoeg genegeerd. Vijf thema's (Verbeteren biodiversiteit, Bewegen, recreatie en gezondheid, Energie, Landbouw en voedsel, en Aantrekkelijke kleine wegen), vormen gezamenlijk een samenhangende agenda voor de toekomst. Leefbaarheid en gezondheid bepalen de toon. Dat er ook gebouwd zal moeten worden in het buitengebied, komt niet aan de orde, zelfs niet als eventualiteit.

Bij het verschijnen van de nota organiseerde het Netwerk Erfgoed Wageningen, een samenwerking van organisaties 'die het Wageningse erfgoed een warm hart toedragen', in 2020 een reeks colleges over verschillende aspecten van de voorziene en gewenste ontwikkelingen. Als afsluiting van de serie reflecteerde Dré van Marrewijk, zelfstandig erfgoedadviseur, op de lezingen en op de nota. In die reflectie wijst Van Marrewijk erop dat het Wageningen ontbreekt aan visie op zijn eigen ontwikkeling en mogelijkheden, een visie op wat Wageningen is en wat het wil zijn. Weliswaar beperkt de spreker zich tot de bebouwde kom, of zelfs tot het stadscentrum (waar veel moois verricht kan worden), maar het gebrek aan visie geldt zeker ook het buitengebied.

Omgevingswet

De nieuwe Omgevingswet is een samenvoeging van een weidse wildgroei van diverse soorten regelingen voor de leefomgeving: 26 wetten worden samengevoegd in één wet, zestig Algemene Maatregelen van Bestuur worden er vier, en 75 ministeriële regelingen worden samengevoegd in één Omgevingsregeling. Dit betekent een aanzienlijke vermindering van regels betreffende water, bodem, lucht, infrastructuur, natuur, gebouwen en cultureel erfgoed. Ook burgerinitiatieven als buurtbarbecues worden in de Omgevingswet geregeld, en natuurlijk de mogelijkheden tot participatie en inspraak. De wet is al in 2016 door het Parlement aangenomen, maar vanwege de omvang en de complexiteit hebben de verschillende overheden flink de tijd genomen om te oefenen, met name met het DSO, het Digitale Stelsel Omgevingswet, dat ervoor moet zorgen dat alle leefomgevingsonderwerpen bij hetzelfde loket kunnen worden afgehandeld.

Dat zie je aan de verkiezingsprogramma's van de drie coalitiepartijen: alleen GroenLinks spreekt zich expliciet uit tegen bouwen in het buitengebied en vóór vasthouden aan de zogenaamde rode contour, die de grens vormt tussen bebouwd Wageningen en het buitengebied. Overigens, geen van de drie partijen komt met meer dan mooie woorden over de oplossing van het woningtekort in de stad.

In het besluitvormingsproces over de plek van nieuwbouw in Wageningen en de toekomst van het buitengebied spelen allerlei belangen. Het is aan de politiek om die belangen af te wegen en besluiten te nemen, maar wat is hier 'de politiek': de politieke partijen, het gemeentebestuur, de burgers, maatschappelijke organisaties? Of allemaal een beetje, elkaar beïnvloedend en wederzijds voor draagvlak zorgend?

Toch moet uiteindelijk een keer een knoop doorgemaakt worden. Als de gremia die dat behoren te doen, gemeenteraad en college, geen visie hebben, in het buitengebied én in de bebouwde kom (de Dreijen, Duivendaal), zullen maatschappelijke organisaties in die leemte springen. Weliswaar heeft dat in Wageningen geleid tot het afblazen van megalomane ontwikkelingen (Uiterwaardenplan, panda-parkeerplaats, rondweg), je kunt er niet op rekenen dat die matigende invloed van niet-gekozen organen de volgende keer ook zo werkt.

Bronnen

wageningen.groenlinks.nl/standpunten/groene-stad-o
d66.nl/wageningen/homepage/verkiezingsprogramma/
wageningen.pvda.nl/home/gemeenteraadsverkiezingen-2022/
www.netwerkerfgoed-wageningen.nl/blog-pers/507287_reflectie-op-een-leefbare-stad
www.wageningen.nl/bestuur/coalitieakkoord/

Geld besteden

Door
Jelle de Gruyter

Jelle de Gruyter is voorzitter van de Stichting Nationaal Erfgoed Hotel De Wereld, die is aangesloten bij Netwerk Erfgoed Wageningen.

In de verkiezingscampagne was 'Herstel stadsgracht en Bergpoortbrug' regelmatig gespreksthema. Het repareren van een fout uit het verleden zal de stad zeer ten goede komen. Maar, vragen sommigen zich af, kan de gemeente zijn geld niet beter aan andere zaken uitgeven? Het kost immers nogal wat. Het is niet een kwestie van even graven op de plek waar ooit de stadsgracht liep. Pets Place moet gesloopt worden, de eigenaar zal gecompenseerd worden en parkeerplaatsen moeten worden verplaatst. Dan praat je al gauw over miljoenen. Geld dat je volgens sceptici ook zou kunnen besteden aan jeugdzorg, fietsvoorzieningen of om de energietransitie voor iedereen betaalbaar te houden.

Twee vragen spelen hierbij: is geld voor dit plan goed besteed en kun je dat geld zomaar aan iets anders uitgeven? In 2014 onderzocht de Wetenschapswinkel van WUR het economisch effect van het herstellen van de stadsgracht. In dat onderzoek worden geen cijfermatige voorspellingen gedaan, maar de uitkomst is helder:

- *Investeren loont, want een versterking van de uitstraling als vestingstad is belangrijk voor de aantrekkelijkheid en de lokale economie van de binnenstad van Wageningen. (...)*
- *Voor het gemeentelijk beleid kan het versterken van het vestingkarakter van de binnenstad een strategie zijn voor het tegengaan van de winkelleegstand. (...)*

Ik vind dat beslist goed besteed.

In oktober 2021 koos de raad er unaniem voor om het plan ten minste op haalbaarheid te onderzoeken. Natuurlijk worden er gemeentelijke middelen in gestoken. Geld dat Wageningen in principe aan iets heel anders zou kunnen besteden. Maar, met de juiste aanpak kan een relatief kleine bijdrage van de gemeente zorgen voor flinke inkomsten vanuit externe bronnen. Piet Aben schrijft in het septembernummer van dit blad: *'Eind 2017 (...) beloofden de provincie, het waterschap en de gemeente eendrachtig hun best te zullen doen om budget te vinden voor een geheel nieuwe stadsentree'*. Concreet wordt daarbij gedacht aan de zgn. NUON-gelden van de provincie, een budget van Waterschap Vallei en Veluwe voor projecten 'water in de stad' en het gemeentelijk rioleringsfonds. Maar er is inmiddels ook de zogeheten Erfgoed Deal van het Rijk en er zijn Europese fondsen zoals Interreg-subsidieprogramma's van de EU. Geld uit deze bronnen kan natuurlijk niet aan iets anders worden besteed.

Het verkrijgen van middelen uit externe potten gaat niet zomaar. Daar moet je wat voor doen. Je moet het fonds kennen, de voorwaarden weten, op het goede moment aanvragen én als gemeente dus ook zelf bijdragen: het is altijd cofinanciering. Precies om die reden heeft het Netwerk Erfgoed Wageningen in de vorig jaar gepubliceerde Vestingvisie voorgesteld om een fondsenwerver aan te stellen. Zo iemand kost de gemeente ruim een halve ton per jaar extra, maar hij of zij moet een veelvoud van dat bedrag kunnen 'binnenhalen'. Goede voorbeelden daarvan zijn de gemeenten 's-Hertogenbosch en Groenlo. EFO (*external funding officer*) Huibert Crijns heeft in 25 jaar voor de vestingvisie van de Brabantse gemeente al meer dan 55 miljoen aan externe financiering binnengehaald. Bij een inbreng door de gemeente van ca. 15 mln. Dat is nog eens een multiplier! En, een groot deel van die gemeentelijke inbreng bestond in de praktijk ook weer uit externe bijdragen en particuliere investeringen. Dan zit je al gauw op slechts 25% eigen inbreng. Natuurlijk, 's-Hertogenbosch is bijna vier keer Wageningen. Maar ook Groenlo, een stad van 10.000 inwoners, wist miljoenen op te halen. Als het ook in Wageningen lukt zulke bedragen binnen te halen, is een fondsenwerver een zeer verantwoorde investering.

En hoewel noch Vestingvisie noch fondsenwerver met zoveel woorden worden genoemd in het onlangs verschenen coalitieakkoord, kun je op basis van de politiek vaag geformuleerde voorlaatste alinea goede hoop hebben. Daar staat: *'We zetten de komende jaren meer in op cofinanciering en het aantrekken van financiële bijdragen door andere partijen. Dit zal om de inzet van ambtelijke capaciteit vragen maar kan als hefboom fungeren om meer van de Wageningse ambities waar te maken.'* Vooruit met de Wageningse Vestingvisie, op naar een Wageningse EFO!

In *Oud Wageningen* van december 2020 beschreef Petra Leenknecht het hobbelige begin van Wageningen-Hoog. De N.V. Wageningen-Hoog, opgericht in 1920 voor het kopen en verkopen van bouwterreinen, ging na een voortvarende start al binnen drie jaar failliet. Een interessante periode waarover voor de echte speurneuzen nog wel wat uit te zoeken is. Zoals wat de reden was van het faillissement en waar het onder andere door de gemeente Wageningen geïnvesteerde geld is gebleven. En natuurlijk wie er mogelijk met de buit vandoor is gegaan. Ik doe dat nu niet, maar pak de draad op vanaf het moment dat de failliete boedel wordt geveild.

Wageningen-Hoog: van grondspeculatie tot gewone villawijk

Door Hans Wouters

Hans Wouters was tot voorjaar 2021 werkzaam bij de provincie Gelderland. Hij is geboren op De Driest en woont er sinds 2000 weer.

Huize De Driest rond 1930. Ansichtkaart, beeldbank Gelderland in Beeld.

Toen het grondbezit van de N.V. Wageningen-Hoog op 17 oktober 1923 onder de hamer kwam was het verdeeld in twintig percelen die voor een deel weer waren onderverdeeld in sub-percelen. Uit de voor de veiling gebruikte kaart blijkt dat het ging om een gebied van ruim 70 ha. dat globaal omgrensd werd door 'De weg van Bennekom naar Heelsum' (nu Keijenbergseweg), de 'Nieuwe Zoomweg', de Klinkenbergerweg (nu Heidepark) en de huidige Marterlaan.

Er waren in eerste instantie drie grote kopers van de failliete boedel. Edenaar H.J. van de Zandschulp en de gebroeders G. en C.B. Looijen uit Wageningen kochten gezamenlijk voor f 21.000,- gronden langs Hollandseweg en Papenpad. Een perceel ten zuidoosten van het Papenpad ter hoogte van wat nu de Heimanslaan en het Heidepark zijn, werd gekocht door de Rotterdamse zakenman Van Lingen (die hier later de uitbreiding Woodhouse realiseerde). Dr. Wouters, homeopatisch arts te Velp, wist beslag te leggen op percelen tussen Zoomweg en Papenpad

en voegde deze samen met het dan al bestaande landgoed De Driest dat vervolgens een gebied van in totaal ongeveer 55 ha. besloeg. De destijds bekende projectontwikkelaar G. van den Brink ten slotte kocht het meest zuidelijke deel van het gebied en zette dit in 1934 in de markt als 'verkavelingsplan Hydepark'.

Na de veiling vond allerlei handel plaats met de grond. Een perceel grond op de hoek van de Oude Zoomweg en Papenpad werd gekocht door Van Kuyk, die het later weer doorverkocht aan de familie Oudkerk die er het landgoed 'De Til' realiseerde. Het tussen de Oude Zoomweg en Papenpad ingeklemde perceel, werd kort daarna bij R. Reijers, notaris te Velp en Rheden, doorverkocht aan Maurice Vega. Een aardig detail is dat de bij deze transactie behorende (ongedateerde) kaart vermeldt 'Weg van Bennekom naar Brouwerij de Bok (Papen Pad)'. Brouwerij de Bok lag in Renkum aan de Molenbeek, net ten zuiden van de straatweg. Over het Papenpad liepen katholieke Bennekommers naar kasteel Grunsfoort in Renkum om er de mis bij te wonen. De route naar de roomse kerk en de horeca liepen in die tijd dus over dezelfde paden.

Ontwikkeling van De Driest

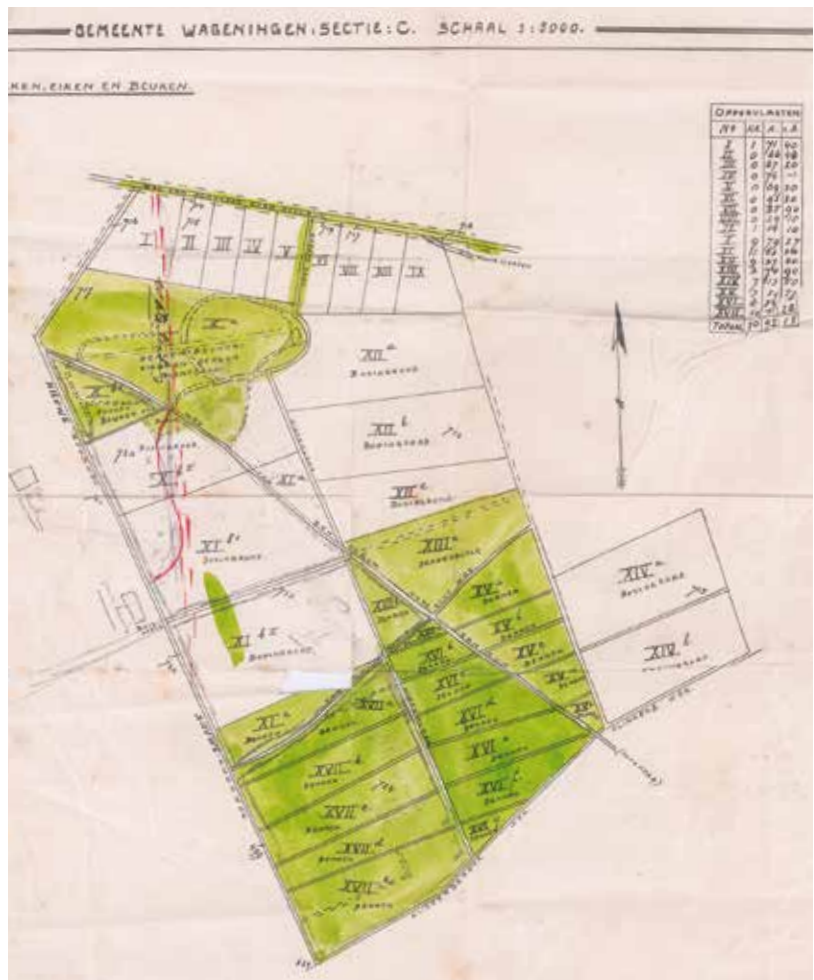
Zoals hiervoor beschreven was dr. Wouters een van de kopers tijdens de veiling. Het gaat hier om mijn grootvader Jacobus Tjebbe Wouters (1871-1953), zoon van de hervormde predikant Jacobus Wouters te Midsland (Terschelling). Hij had na zijn studie medicijnen eerst in Arnhem en later in Velp een zeer goed lopende en lucratieve homeopatische artspraktijk, die werd gevoerd vanuit zijn woonhuis Klein Gelrestein, op de hoek van de Ringallee en Bosweg te Velp. Vanaf 1918 begon hij met de aankoop van stukken land. De eerste aankoop vond

plaats op 18 september 1918 en betrof volgens het nog bestaande eigendomsbewijs *eenige percelen Bosch- en heidegrond op de grens van Bennekom en Wageningen groot ca. 1,5 ha genaamd 'De Driest'*. Het terrein lag ten westen van de Zoomweg en ten noorden van de Buissteeg. De naam De Driest is ongetwijfeld afgeleid van de term Driestlanden, percelen die men woest liet liggen voor het telen van eikenhakhout voor de bakkersovens of die zo nu en dan gescheurd werden om er om de paar jaar met een minimum aan mest een roggeoogst te winnen. Het zal dus een stuk onvruchtbare grond zijn geweest dat opvallend genoeg wel binnen de Wildwal lag die de Eng aan de oostzijde beschermde. Voor een buitenverblijf was de grondsoort wellicht minder van belang dan het weidse uitzicht richting Grebbeberg in het Westen en Wageningse berg in het Zuiden.

Na de eerste aankoop in 1918 werden al snel tal van agrarische percelen tussen Zoomweg en Oude Diedenweg aangekocht. De agrarische bestemming bleef daarop in de meeste gevallen wel gehandhaafd. Het lijkt erop dat de aankoop door mijn opa vooral als belegging werd gezien.

De oorspronkelijke kern van De Driest was intussen omgetoverd tot een echte buitenplaats in de Engelse landschapsstijl. Er was begin jaren twintig een ruim vakantiehuis op gebouwd met rieten kap, de tuin was beplant met allerlei exoten en er waren onderkelderde vijvers met fonteinen. Er liep zelfs een heus beekje, gevoed door een diesel-aangedreven grondwaterpomp. Op 17 oktober 1923 werd het landgoed aangevuld met de gronden uit de veiling en kreeg het zijn uiteindelijke omvang. Ter ere van het 40-jarige jubileum als homeopathisch arts van dr. Wouters vond op 14 juli 1937 een groot feest plaats op De Driest. Een beschrijving daarvan is opgenomen in het *Homoeopathisch Maandblad*. Met het voor die tijd kenmerkende gezwollen taalgebruik biedt het een mooi beeld van de op dat moment bestaande buitenplaats: 'De natuur was rondom van een onvergelykbare schoonheid. Het grastapijt van een groen om te kweelen.'

Snel daarna ging het echter mis. In 1938 brandde het huis af en snel daarna brak de Tweede Wereldoorlog uit waarbij De Driest in 1944 vol onder mortier vuur van de geallieerden kwam te liggen. Die hadden het voorzien op een daar vanwege de strategische ligging gelegerde Duitse eenheid. Foto's van de RAF uit december 1944 laten goed de schade aan de omliggende akkers zien. Na de oorlog werd de draad weer opgepakt door de bij het landhuis behorende schuur provisorisch om te bouwen tot vakantiehuisje. Het huisje is vanaf 1955 permanent bewoond, eerst door ons gezin en later door een lange reeks studenten.

Onteigening voor woningbouw

Medio jaren vijftig besloot de gemeente Wageningen het hele gebied tussen Zoomweg en Papenpad om te toveren tot de uitbreidingswijk 'Wageningen-Hoog'. In het Wageningse archief zijn de stukken betreffende de verkaveling en het bouwrijp maken van plan Woodhouse (1955-1957), het bouwrijp maken van het Heideparkplan (1959-1961) en het vaststellen van de exploitatieopzet voor plan De Driest (1967-1968) terug te vinden. Voordat het zover was moest de grond natuurlijk eerst in eigendom worden verworven. Daartoe diende onder anderen met de nazaten van dr. Wouters (die in 1953 was overleden) overeenstemming te worden bereikt over de omvang en de prijs van het te kopen gebied. Dat liep allemaal niet zo makkelijk. De juridische strijd tussen familie Wouters en gemeente Wageningen spitste zich toe op het behoud van de oorspronkelijke kern van De Driest. De gemeente Wageningen wilde namelijk het gehele landgoed verwerven terwijl de familie uit sentimentele overwegingen de oorspronkelijke kern wilde behouden als plek waar vroeger gezamenlijk vakanties werden gevierd. En natuurlijk om de mogelijkheid te hebben dit ook in de toekomst te kunnen blijven doen. Het liep uit op een onteigeningsprocedure waarbij de nazaten bij besluit van de Raad van State van 16 april 1958 met de volgende overweging in het gelijk werden gesteld: "de op de oorspronkelijke kern gelegen bestemming van 'bijzondere doeleinden' is welis-

Kaart van het grondbezit van de failliete N.V. Wageningen-Hoog, ter informatie bij de veiling op 17 oktober 1923.

Links: De uiteindelijke omvang van het landgoed De Driest, na de aankoop van grond in 1923.

Rechts: Eigendomsbewijs van het landgoed De Driest uit 1918.

waar verantwoord maar geenszins noodzakelijk". De RvS besloot dan ook zijn goedkeuring aan dit gedeelte te onthouden, waardoor het stuk tot op heden in familiebezit is gebleven. Tegelijk met de verkoop aan de gemeente Wageningen werden ook de landerijen van mijn grootvader tussen Oude Diedenweg en Zoomweg verkocht. Zijn rentmeester, ir. N.A. de Joncheere, zorgde ervoor dat de pachters de door hen gepachte grond voor een redelijke prijs konden kopen. Dat gold ook voor de voormalige boswachterswoning (nog steeds gelegen tussen Zoomweg en Hindelaan) en de vier noodwoningen langs de Buissteeg, waarvan tegenwoordig alleen nummer 4 in zijn oorspronkelijke vorm behouden is. Het gedeelte ten zuiden van de Buissteeg werd verkocht aan de camping. Het enige stuk agrarische grond dat onverkocht bleef en nu nog deel uitmaakt van De Driest is het perceel tussen Zoomweg en Buissteeg.

Heideparkplan en Driestplan

De ontwikkeling van het Heideparkplan tussen Hollandseweg en Heidepark werd door de gemeente voortvarend ter hand genomen. Het moest een echte villawijk worden met relatief grote kavels van 1500 tot 3000 m². Het gebied werd begin jaren zestig bouwrijp gemaakt en tussen ca. 1962 en 1970 volledig bebouwd. Aanleg van een riool werd toen nog niet nodig geacht. Bewoners moesten zelf een voorziening treffen voor het riool- en afvalwater. De ontwikkeling van het latere Driestplan, ingesloten tussen Hollandseweg, Papenpad en Zoomweg, is vanuit historisch oogpunt een stuk interessanter.

De ontwikkeling van het Driestplan viel min of meer samen met het Uiterwaardenplan. Oud Wageningen schrijft daarover in oktober 2014 op haar Facebook-account dat de maquette van het plan de *zestigerjarenverschrikkingen* laat zien waar Wageningen toen aan is ontsnapt. Deze kwalificatie zou naar de huidige maatstaven ook zonder meer van toepassing zijn op de oorspronkelijke stedenbouwkundige opzet van het Driestplan. Het plan ging uit van een optimale bereikbaarheid voor de auto via een brede ontsluitingsweg vanaf de Keijenbergseweg via Dassenboslaan en Droevendaalsesteeg naar de Mansholtlaan.

Gelukkig is die weg er nooit gekomen, maar is deze beperkt gebleven tot vijf meter asfalt in het verlengde van de Dassenboslaan, op de hoek met de Zoomweg. Ook de beoogde bebouwing van het Driestplan kende in haar oorspronkelijke opzet een veel stedelijker karakter dan wat er later is gerealiseerd. Zo moesten er langs de Zoomweg flats komen met daarachter bebouwing met winkelhuisen en ten westen van de Zoomweg (de oorspronkelijke kern van 'De Driest') bebouwing voor bijzondere doeleinden zoals een kerk en een verenigingsgebouw. Tegelijk was er ook veel ruimte voor vrijstaande woningen. Een bijzondere combinatie.

Dit plan heeft het gelukkig niet gehaald, hoewel het uitzicht vanuit de flats langs de Zoomweg over het Binnenveld richting de Grebbeberg ongetwijfeld prachtig zou zijn geweest. Onduidelijk is waarom het oorspronkelijke plan het niet haalde. Van enig protest ertegen, zoals indertijd het geval was bij het Uiterwaardenplan, is mij niets bekend.

IN GESPREK MET ANNEKE GROEN

Door Assia Vermeulen

Met voor zich het tijdschrift van Oud Wageningen, dat ik ter kennismaking voor haar heb meegenomen, zegt conservator drs. Anneke Groen: 'Geschiedenis is van belang voor het heden en beslissingen aangaande de toekomst. En die informatie moet ergens terug zijn te vinden. Bijvoorbeeld informatie over de veranderingen in natuur en landschap. Ik weet wat ik zie, maar niet wat mijn opa zag. Het is goed dat het is vastgelegd. Benut ons', voegt ze daar aan toe. Een uitnodiging die nadrukkelijk niet alleen voor studenten of wetenschappers is bedoeld, maar voor alle inwoners van Wageningen.

Twee zaken vallen op bij binnenkomst in de bibliotheek in het Forumgebouw van Wageningen Universiteit. De weldadige rust die er heerst en het grote paard van papier maché in een vitrine. Het paard is lesmateriaal uit 1897, zo licht Anneke toe. Het is volledig uit elkaar te halen en laat dan de organen zien. Het is een fraai voorbeeld van ambachtelijke kunst.

Anneke Groen is conservator Speciale Collecties, academisch erfgoed en kunst van Wageningen Universiteit. Zij volgde in april 2021 Liesbeth Missel op, die met vervroegd pensioen ging. Haar baan begon ze dus in de coronatijd, met alle beperkingen die daar bij horen. 'De collectie is twee jaar bijna niet te zien geweest. Met de tentoonstelling

'Chef's Special, A Taste of the Collections' laten we nu een dwarsdoorsnede zien van wat wij in huis hebben'. Groen stelde de expositie samen met haar team, waarbij elke medewerkster haar favoriete onderwerp koos. Op de poster van de tentoonstelling is Groen te zien aan een gedekte tafel. Op het witte kleed zijn boeken en tekeningen als gerechten uitgesteld. 'De wijnglazen zijn gevuld met besengelei hoor', haast ze zich te zeggen. Een omgevallen glas wijn zou inderdaad rampzalig zijn bij deze antiquarische boeken. 'De appelkoekjes in de schaal zijn gebakken door mijn collega Lotte. Zij maakte ze naar een recept uit 1752 uit een van de vele oude kookboeken uit de collectie. Ze houdt van koken en is speciaal geïnteresseerd in appelrasen. In haar deel van de tentoonstelling is dan ook veel over de veredeling van fruit te zien.' Haar eigen voorkeur betrof het fenomeen 'shifting baseline syndrome', dat de steeds lager wordende verwachtingen ten aanzien van de natuur om ons heen beschrijft. Dit omdat elke generatie een steeds verder verarmde natuurlijke omgeving als uitgangspunt heeft en deze als normaal beschouwt. Ze illustreert dit aan de hand van historische publicaties over vogels, die op tal van manieren in beeld zijn gebracht. 'In eerste instantie vooral voor hun praktisch nut', licht ze toe bij een groot boek met ornithologische tekeningen. 'Zelfs letterlijk hoe je de vogels kon

bereiden als gerecht. De laatste bijdrage laat een kaart zien van Nederland met daarop de broedplaatsen en beschermde natuurgebieden. Een heel andere manier van kijken dus! Toch is voor de huidige blik de historische informatie onontbeerlijk. Om vooruit te kijken moet je weten waar je vandaan komt.'

De tentoonstelling bevat educatief materiaal, boeken, (lucht)foto's, ontwerptekeningen en botanische tekeningen. 'Deze tekening is van Harmen Meurs, van hem hebben we werk uitgeleend aan museum De Casteelse Poort voor een tentoonstelling.' De tekening van de strepenziekte bij riet, gemaakt toen Meurs middelbare scholier was, toont al zijn grote talent. 'Zie je de schaduw van de rietstengels? Dat geeft het werk meteen iets extra's.' Groen vertelt graag samen te werken en haar collectie aan andere culturele organisaties te willen uitlenen. 'Helaas niet aan particulieren en natuurlijk onder bepaalde omstandigheden, zodat de veiligheid en bescherming van de stukken gegarandeerd is.' Behalve aan het Wageningse museum is aan museum Flehite in Amersfoort een aantal bruiklenen verstrekt voor de tentoonstelling over de kunstenaarsfamilie Withoos en werd het kostbare tulpenboek van Pieter Cos uitgeleend aan het Mauritshuis voor hun tentoonstelling In Volle Bloei. 'Dat is wat me voor ogen staat, de collectie laten zien en zorgen dat zij gebruikt wordt.'

De bibliotheek van de WUR met daarin de afdeling Speciale Collecties is opgebouwd door het samenvoegen van de kleine bibliotheken die voorheen bij de vakgroepen gehuisvest waren. 'Wij verzamelen ook zelf, alhoewel mondjesmaat, en krijgen schenkingen', vertelt Groen. 'Soms van hoogleraren die met pensioen gaan, ook van medewerkers die het jaren zelf in bezit hadden, nadat ze het lesmateriaal en de boeken in sommige gevallen gered hadden uit een container. Bij de verhuizing naar de Campus is veel verloren gegaan.'

De bibliotheek is een plek waar studenten graag werken. Het is er als genoemd stil en de werkplekken zijn ruim. De leeszaal van Speciale Collecties is voor iedereen toegankelijk, maar wordt in de praktijk meestal bezocht door werknemers en studenten van WUR voor onderzoek en geïnteresseerden uit diverse werkterreinen. '

'Dat kan vanuit een landschapsarchitectuurbureau zijn', geeft Groen als voorbeeld. 'Bij het maken van een renovatieplan kan er behoefte zijn de oude ontwerpen te zien. Bij ons zijn die vaak beschikbaar'.

Groen koos toen ze achttien was voor de studie economie en werkte jaren in de financiële sector. 'Op latere leeftijd koos ik alsnog voor mijn passie en ging museologie studeren, met als specialisatie natuurlijke historie.' De financiële wereld kan erg

leeg zijn, zo heeft ze ervaren. 'Het economisch belang krijgt naar mijn mening soms een te grote rol. Ik begrijp dat belang uiteraard, maar het mag nooit ten koste gaan van al het andere, zoals bijvoorbeeld erfgoed. Er wordt daarvan wel gezegd: erfgoed kost alleen maar geld. Maar een collectie in gebruik voor onderzoek draagt inhoudelijk bij en heeft wel degelijk economische waarde.'

Groen werkte hiervoor onder andere bij Naturalis en beheerde bij Artis de collectie niet-levende have. 'Denk aan architectuur, kunst, opgezette dieren', legt ze uit. Ook had ze haar eigen bedrijf Het Groene Avontuur, waarin ze zich richtte op natuuronderwijs voor jongeren.

Ze vindt het fijn bij de WUR weer nieuwe dingen te leren en verbindingen te maken. 'Niet alleen tussen de verschillende ogenschijnlijk losse onderdelen van de collectie. Natuur, landschap, natuurbehoud, het hangt met elkaar samen. Maar ook bijvoorbeeld tussen stad en universiteit, studenten en researchers. Ik hoop dat studenten de collecties gebruiken in hun studie en dat de lezingen die ik wil gaan organiseren bezocht zullen worden door mensen van binnen en buiten de WUR.'

'De Speciale Collecties van de WUR-bibliotheek zijn er voor iedereen'

Groen heeft de stad Wageningen het afgelopen jaar nog niet echt leren kennen. Ze woont in Amsterdam, waar haar zoon op de middelbare school zit en gaat studeren. 'Corona werkte niet mee. Ik was hier vorig jaar op 5 mei en moest uitgelegd krijgen hoe de stad normaalgesproken bruist op die dag. Maar deze zomer wil ik hier misschien een paar weken doorbrengen.' Haar verlanglijstje van wat ze wil zien is al klaar. Het bevat onder andere het borstbeeld van Linnaeus in Arboretum de Dreijen.

De tentoonstelling 'Chef's Special, A Taste of the Collections' is tot 30 september te zien in de bibliotheek van de WUR, in het Forumgebouw aan de Droeendaalsesteeg 2. Geopend van maandag tot en met vrijdag van 9.00-13.00 uur en 's middags op afspraak. Er is ook een digitale versie: <https://exhibitions.wur.nl/chefs-special-a-taste-of-the-collections/>

De droevighe ende verderflijcken oorlogh (1)

Wageningen en het Rampjaar 1672 (-1673)

In 2022 wordt het rampjaar 1672 herdacht. Het is in juni namelijk 350 jaar geleden dat de Republiek der Verenigde Nederlanden door vier verschillende landen werd aangevallen. De Maand van de Geschiedenis in oktober heeft als thema 'Wat een ramp!' Museum De Casteelse Poort wijdt er een expositie aan, Bob Kernkamp houdt voor het museum en Oud Wageningen een gezamenlijke lezing en hij schreef voor Oud Wageningen een artikel, dat in twee delen zal verschijnen. In dit nummer vindt u het eerste deel, in het septembernummer volgt deel 2.

Door
Bob Kernkamp

Vroeger, heel vroeger, leerde je op school dat 1672 het 'Rampjaar' was, want toen werden de Nederlanden van vier kanten aangevallen. Door Frankrijk en Engeland, en door Münster en Keulen. De regering was Radeloos, het volk Redeloos en het land Reddeloos. Maar bijna niemand weet dat meer. En al helemaal niet dat de inval medio juni 1672 leidde tot een buitenlandse bezetting die tot eind 1673 voortduurde. Wat gebeurde er toen eigenlijk en wat gebeurde er in Wageningen?

De Fransen in de Nederlanden

Begin april 1672 verklaarden de koningen van Frankrijk en Engeland de oorlog aan de Republiek der Verenigde Nederlanden. Eind mei van dat jaar deden de bisschoppen van Keulen en Münster hetzelfde. Die bisschoppen waren niet alleen in de rooms-katholieke kerk belangrijk, maar regeerden ook over grote gebieden. Het hele idee was afkomstig van de Franse koning Lodewijk XIV (de Veertiende, ook bekend als 'de Zonnekoning'), die de Nederlanden graag wilde inlijven, met name het rijke gewest Holland.

De Engelsen kwamen vanuit het westen over zee, maar hun vloot werd afgeslagen, en de andere drie partijen over land, vanuit het oosten. De koning van Frankrijk nam niet de kortste weg, want die leidde door de Spaanse Nederlanden (zeg maar het

huidige België) en hij wilde oorlog met Spanje, dat daar de baas was, vermijden. Dan had hij ook in het zuiden moeten vechten, tegen een veel sterker leger dan in het noorden. Dus trok hij noordwaarts via het prinsbisdom Keulen, om vervolgens op 12 juni 1672 bij Lobith de Rijn over te steken. Het Franse leger was veel groter dan het Staatse, dat dan ook werd verslagen. Nijmegen en Arnhem werden belegerd en ingenomen. Een tweede leger onder leiding van kapitein-generaal prins Willem III lag aan de westoever van de IJssel om de Franse en Duitse troepen tegen te houden, maar door de oversteek van de Rijn door de Fransen verloor die verdedigingslinie zijn nut.

De Staatse legers trokken zich terug achter de (Oude) Hollandse Waterlinie. Op zijn terugtocht moet Willem III op 14 of 15 juni langs Wageningen zijn gekomen met een deel van zijn leger. De bisschoppen trokken naar Overijssel en verder het noorden in, tot aan Groningen toe, de Fransen rukten op naar het westen. Ze namen onderweg onder meer Wageningen en Rhenen in, en bezetten uiteindelijk Utrecht. In elke stad werd een bezettingslegertje achtergelaten, dus hoe verder de Fransen kwamen, hoe kleiner het optrekkende leger werd. En dan wordt het natuurlijk lastig om veldslagen te voeren of steden te belegeren. Bovendien was ten westen van Utrecht de Hollandse Waterlinie in werking gesteld, waardoor een groot gebied tussen Utrecht en Holland onder water liep, zodat verder oprukken vrijwel onmogelijk werd. Die linie liep van Muiden, via Woerden en Goejanverwellesluis tot Gorinchem. De legers van de stadhouder lagen achter de linie en de Fransen kwamen niet veel verder dan Utrecht, het Gooi en een deel van de Betuwe.

Bezetting

Inmiddels was wel het hele land in rep en roer. Wie daartoe in staat was, was naar Holland of elders gevlucht. Wie in het bezette gebied achterbleef, werd geconfronteerd met inkwartiering van Franse soldaten of het verplicht leveren van bijvoorbeeld

12 juni 1672: Lodewijk XIV trekt bij Lobith Gelderland binnen. Adam Frans van der Meulen, 1672-1690.
Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

dekens of eten aan de Franse militairen. Huizen van gevluchte rijke inwoners werden gebruikt om officieren te huisvesten, of ze werden verhuurd, waarbij de huur moest worden betaald aan een Franse commissaris. De Fransen eisten hoge geldbedragen, die ze 'sauvegarde' (beveiliging) of 'recognitie' (erkenning) noemden: alsof de Franse bezetter de bevolking beschermde of dat de inwoners blij moesten zijn met de invasie. Omdat de Nederlanden een sterke man nodig hadden tegen Lodewijk, werd prins Willem III in juli tot stadhouder van Holland en Zeeland benoemd, waarmee een einde kwam aan het stadhouderloze tijdperk. Het binnenvallen van de vijandelijke troepen ging zo snel en zo makkelijk, dat veel mensen begonnen te roepen dat er wel verraad in het spel moest zijn. In Den Haag werden raadpensionaris Johan de Witt en zijn broer Cornelis gevangen gezet omdat men dacht dat zij erachter zaten. Op 20 augustus werden zij door het volk (waarschijnlijk opgestoot door prinsgezinden) zelfs uit de gevangenis gesleept en vermoord. Al met al is duidelijk dat de uitdrukking 'radeloos, redeloos, reddeloos' niet voor niets aan deze tijd werd toegekend.

De Fransen in Wageningen

Hoe was de situatie in Wageningen? Het zal geen verheffend gezicht zijn geweest om de terugtrekkende troepen van prins Willem door de stad te zien gaan. En daar achteraan kwamen de Fransen. Sommige Wageningers, vooral de rijkere die wat te verliezen hadden, sloten zich bij de Nederlandse troepen aan en verlieten de stad. Ze namen hun kostbaarheden mee of gaven die in bewaring bij andere inwoners. Onder hen was het voltallige stadsbestuur. Stadssecretaris Tileman Aquilius omschreef dat later als 'met de prins meegaan', maar het was natuurlijk gewoon een vlucht. Een paar dagen later, op 18 juni 1672, kreeg de Franse generaal markies de Rochefort opdracht om met 4000 ruiters langs Wageningen en Amerongen de weg naar Utrecht te verkennen en veilig te stellen voor het langskomen van Lodewijk XIV. De Franse koning was op 27 juni bij Renkum, en diezelfde dag zal hij dus langs Wageningen zijn gekomen, waar een bezettingsleger werd achtergelaten. Hij sloep die nacht waarschijnlijk op kasteel Amerongen, de 28e arriveerde hij in Zeist, en op 3 juli was hij in Utrecht. Op 10 juli vertrok Lodewijk weer, om langs de Rijn, en dus opnieuw langs Wageningen, de Lage Landen te verlaten, met in zijn kielzog 15.000 militairen.

Nu de Wageningse magistraat was gevlucht, benoemden de Fransen een nieuw stadsbestuur. Er kwam ook een nieuwe drost. Toevallig was de laatste drost, Lubbert Torck (de grootvader van Lubbert Adolf), op 3 juni overleden. De nieuwe

drost, jonker Louis van Montfoort, behoorde tot een bastaardtak van een katholiek gebleven adellijke familie. Hij nam zijn intrek in het Kasteel van Wageningen, de officiële ambtswoning. Hij maakte zich niet geliefd, omdat hij, zoals de meeste katholieken, de Fransen goedgezind was en door de stad zou hebben gelopen terwijl hij 'leve de Franse koning' riep. Toen de Fransen Wageningen hadden verlaten, bleef Montfoort tot halverwege 1674 in het Kasteel en weigerde hij te vertrekken en de sleutels in te leveren. Uiteindelijk moest hij dat natuurlijk toch, maar makkelijk ging dat niet. Pas in 1675 stelde Willem III de zoon van Lubbert Torck, Assueer, aan als nieuwe drost.

Opperbevelhebber van de Franse troepen in de bezette Nederlanden was de hertog van Luxemburg, die zijn intrek nam in Paushuize te Utrecht. Hij moest met de overgebleven troepen het gebied in de hand houden. In Utrecht zetelde ook ene Louis Robert, 'intendant de justice, police et finance': hij was de financiële directeur van de Franse legers in Nederland, een zeer machtige functie. In september 1672 benoemde Lodewijk XIV een gouverneur voor Arnhem en de Veluwe. Dat was Juan Salvador de Calvo Gualves, een in Barcelona geboren legerkapitein. Hij stelde de maandelijkse 'vereringen' (lees: dwangsommen) vast die de Fransen aan Nederlandse steden en dorpen oplegden. Daarnaast was er een Franse 'oorlogscommissaris', Jacques Becel, in Arnhem, die ook allerlei bedragen eiste. Die bedragen, van tussen de 200 en 3000 gulden, in totaal vele duizenden, moesten maandelijks in Arnhem worden betaald aan de Franse 'tresorier' Alexandre. Ook eisten de Fransen de inkomsten van de jaarlijkse belastingen op. Zij waren namelijk van mening dat de veroverde gebieden voortaan onder de Franse

Formulier gedateerd Utrecht 16 juni 1673, in het Frans en Nederlands, waarmee Louis Robert namens de hertog van Luxemburg aan Jan Suermont de plicht oplegt om 500 gld. te betalen. Zo niet, dan zullen zijn huis verbrand en zijn bomen gerooid worden (OAW inv. nr. 1166).

**Links: Het huis Cortenberg
aan de oostzijde van de
Wageningse Berg,
eigendom van jonker
Willem van Raesfeldt.**

Pentekening door Cornelis
Pronk, 1729 (Gelders
Archief, nr. 1551-1696).

koning vielen en de inwoners Franse onderdanen waren. Namens het Wageningse stadsbestuur reisde om de haverklap iemand naar Arnhem om de geëiste bedragen af te leveren. Verder eisten de Fransen allerlei zaken als dekens, paarden of kruiwagens op uit de bezette gebieden. Om Calvo, Becel en Alexandre te paaien, liet het stadsbestuur regelmatig hazen, hoenders, snippen of patrijzen bij hen bezorgen. Soms ook als excuus voor het feit dat men de geëiste betaling nog niet kon voldoen. De stad moest soms bij particulieren geld lenen om aan de eisen te kunnen voldoen. Zo had Bartolt Suermondt in 1688 nog 1122 gulden tegoed van de stad vanwege 'Vranckrijcks schilden'. Het geld was nodig om de Franse soldaten te voeden, onder dak te brengen en hun soldij uit te betalen. Stadsbesturen en inwoners die niet wilden meewerken, kregen soldaten ingekwartierd, wat nog erger was dan het afgeven van geld, voedsel of dekens. Zo kreeg de magistraat van Wageningen in oktober 1672 een brief met het verzoek om iemand naar Arnhem te sturen, omdat Calvo iets had mede te delen. Het was niet echt een vraag, want de brief ging voort met (vrij vertaald): 'tenzij u liever enige soldaten op bezoek krijgt die op uw kosten zullen leven, hetgeen u waarschijnlijk wel liever wilt vermijden'. De Franse soldaten waren vaak hondsbrutaal en wie hen ingekwartierd had gekregen, gaf hun vaak waar ze om vroegen, uit angst voor diefstal of mishandeling. Inkwartiering was niet een kwestie van een paar dagen: de Wageninger Henrick Elissen had bijvoorbeeld 22 weken iemand in huis. Dat was dan wel weer een officier, die, in dit geval tenminste, vriendelijker was. Met bier en brood of het betalen van 'sauvegarde' konden inkwartiering en andere Franse overlast soms worden afgekocht, maar dat geld moest je dan natuurlijk wel hebben. Ook vorderden de Fransen vee bij de inwoners, omdat hun soldaten te eten moesten hebben. Dat bracht de Wageningers natuurlijk in de problemen, want koeien leverden melk en vlees. In de Wolfswaard kampeerden in 1672 drie maanden Franse soldaten, waardoor het gras en het koren werden vertrapt,

hekken werden verwijderd, en het vee dat (nog) niet gevorderd was alle kanten uitliep, waardoor niemand meer wist welk beest van wie was. De Wageningers durfden er niet te komen door al het oorlogsvolk dat er 'al in 't wilt liep'.

Alsof er nog niet genoeg werd 'gevraagd' van de inwoners, bracht monsieur Becel bij de 'vereringen' vaak nog een extra bedrag in rekening dat hij zelf hield. Ook legde hij een grote verzameling geroofde kunst aan. De functie zou hem tussen september 1672 en eind 1673 zo'n 12.000 gulden hebben opgeleverd. Dat is naar huidige maatstaven rond de 130.000 euro. Geen onaardige bijverdienste. Inwoners die gevlucht waren, werd bevolen naar huis terug te keren en ze kregen boetes opgelegd (die soms dagelijks betaald moesten worden!) als ze dat niet deden. En de Fransen dreigden hun (land)huizen in beslag te nemen, of zelfs te slopen, en bossen te kappen. Dat gebeurde in de praktijk niet heel veel, want als het eenmaal was gebeurd, dan hadden de Fransen ook niets meer om mee te dreigen. Maar soms deden ze het wel: kasteel Amerongen werd in februari 1673 in brand gestoken, en in de Vechtstreek brandden meerdere buitenplaatsen af. In oktober 1673 beval de intendant Robert burgemeester Jan Suermont, die in 1672 was gevlucht, om binnen 10 dagen 500 gulden te betalen, anders zou zijn huis 'worden verbrant ende de boomen uytgeroeijt (gerooid)'.

Toen secretaris Aquilius in 1674 was teruggekeerd in Wageningen, begon hij een proces tegen de Wageningers Henrick Herberts en Jan Reijniers, die volgens hem bezittingen van hem hadden gestolen. Dat moesten twee Fransgezinde inwoners zijn geweest, want Jan Reijniers was 1672-1673 lid van de 'Franse' magistraat, en over Henrick Herberts vond ik dat hij op 28 november 1672 een zoon katholiek liet dopen met de naam Frans. Zowel die naam als de godsdienst vormt een aanwijzing dat Henrick Herberts geen bezwaar had tegen de Fransen. Verder was volgens Aquilius het kostbare goudleerbehang dat hij uit voorzorg uit zijn huis had laten halen om elders goed opgeborgen te worden, door het stadsbestuur aan commissaris Becel cadeau gedaan, samen met andere spullen die in zijn huis hadden gestaan of die hij bij anderen in bewaring had gegeven. Kennelijk maakten dus ook Wageningers handig misbruik van het feit dat veel inwoners waren gevlucht. Jonker Willem van Raesfeldt begon in 1675 een proces tegen Jacob Meijnten omdat die 'ten tijden der Fransen eenige materialen van zijn geruijnerde hujsinge, als meede eenige hujsraet' had gestolen. Die 'hujsinge' was de Cortenberg, het huis dat Raesfeldt rond 1640 had laten bouwen aan de oostzijde van de Wageningse Berg, en dat dus (volgens Raesfeldt tenminste) behoorlijk beschadigd ('geruijneerd') was.

Bronnen

Oud Archief Wageningen
(OAW)
Oud Rechterlijk Archief
Wageningen (ORA)
Archief Kerkvoogdij
Internet

Een landschap bij Wageningen

Door Saskia Werner

Saskia Werner is kunst-historica en werkzaam bij museum De Casteelse Poort. Zij schrijft voor dit blad een serie beschouwingen over Wageningen in de schilder- en prent-kunst.

Deze keer is niet de stad Wageningen te zien, maar – als we de titel mogen geloven – een landschap in de buurt van Wageningen. De maker is Christiaan Immerzeel, zijn stijl past gedeeltelijk bij de Hollandse Romantiek en gedeeltelijk bij de stijl van de schilders van de Veluwezoom.

De vader van Christiaan Immerzeel, Johannes Immerzeel Jr. (1776-1841), was uitgever en had een boek-, kunst- en prentenhandel. Hij is nu nog steeds bekend om zijn driedelig naslagwerk over de levens en werken van de Hollandse en Vlaamse kunstenaars. Dit lexicon werd na zijn dood voltooid door Christiaan en zijn broer Charles Henri en postuum uitgegeven.

De eerste schilderlessen kreeg Christiaan van zijn vader, die ooit ook als landschapsschilder was opgeleid. Zijn vervolgopleiding kreeg hij bij Cornelis Bakker (1771-1849) en Hendrikus van de Sande Bakhuyzen (1795-1860). Christiaan Immerzeel was in zijn tijd een geliefd kunstenaar, wiens werken veelvuldig te zien waren op tentoonstellingen. Hij deed regelmatig mee aan Tentoonstellingen van Levende Meesters, die op initiatief van Koning Lodewijk Napoleon (1778-1846), in navolging van de Parijse Salons, vanaf 1808 periodiek gehouden werden. Immerzeel en andere landschapsschilders leverden daarvoor werken in met titels als 'Een Gelders Landschap' of 'Een Bosschage'.

In navolging van de Franse School van Barbizon trokken begin negentiende eeuw Nederlandse kunstenaars de natuur in om die als inspiratiebron te ervaren. Gelderland, met de Veluwe en de Rijn, was een geliefde plek. Vanaf 1840 kwam Oosterbeek steeds meer in trek en vele kunstenaars, waaronder ook Immerzeel, verbleven periodes in Oosterbeek. Zij begonnen in de open lucht te schetsen en te schilderen. Het maken van olieverfschetsen 'en plein air' was eind achttiende eeuw en begin negentiende eeuw een gebruikelijk onderdeel geworden van de opleiding tot landschapsschilder. Deze schetsen waren slechts bedoeld als studies. De olieverf werd

in varkensblazen meegenomen. Door de uitvinding van de tube in 1841 werd het buiten schilderen veel makkelijker en ontstonden nieuwe mogelijkheden. In 1851 verhuisde Immerzeel vanuit Haarlem naar Wageningen. Zijn vrouw was in 1845 in het kraambed overleden, hem achterlatend met een dochtertje. Lange tijd was hij minder actief op schildergebied. Op 26 oktober 1851 schrijft hij in een brief aan architect en kunstkenner Christiaan Kramm (1797-1875), dat hij, door Gelderland reizend, de plaatsen Renkum, Amerongen, Rhenen, Ede en Wageningen bezocht had. Hij had besloten zich in Wageningen te vestigen, omdat daar een meisjesschool was. Ook had hij al een geschikt onderkomen gevonden om te huren. Blijkbaar zocht hij naar een geschikte woon- en werkomgeving in de buurt van de Veluwe. Hij was betrokken bij de stad, want na de grote watersnoodramp op 5 maart 1855 organiseerde hij een loterij van kunstwerken van bevriende kunstenaars ten bate van de slachtoffers, met een opbrengst van ruim 2.000 gulden. In 1860 verliet hij Wageningen weer.

Het schilderij wordt ruim gedateerd: na 1818 en vóór 1886. Een datering die gebaseerd is op de veronderstelde voltooiing van zijn opleiding en zijn overlijden in 1886.

Het landschap is moeilijk te lokaliseren. Geheel links is een torenspits zichtbaar, maar die geeft geen houvast voor een specifieke plaatsbepaling. Te zien zijn een zandweg, een boerderijtje, enkele dieren en mensen die op het land werken. Geheel rechts zien we de loop van een watertje, dat misschien een beekje is? Het roept veel vragen op over de plek. Met veel fantasie plaats ik het richting beekdal op de grens van Renkum en Wageningen.

Interessant is dan om te weten hoe dit schilderij aan zijn titel is gekomen. In de loop der tijd kan die gewijzigd zijn, maar door het ontbreken van gegevens heb ik dat (nog) niet kunnen achterhalen. Het is niet uit te sluiten dat het oorspronkelijk 'Een Gelders Landschap' heette.

Landschap bij Wageningen
Christiaan Immerzeel
(1808-1886)

Olieverf op doek, 66 x 82 cm
Collectie Museum Arnhem
fotografie Marc Pluim.

Roomse 'Suikerpot' achter het tramstation

Het roomse leven in Wageningen nam een eeuw geleden een hoge vlucht, onder meer met de komst van eigen gebouwen voor katholiek onderwijs. In 1905 werd de r.k. meisjesschool aan de Burgtstraat opgericht, de katholieke jongens kregen wat later, in 1921, een fris nieuw gebouw aan de Otto van Gelreweg. Voorheen moesten de katholieke kinderen voor onderwijs aankloppen bij de drie bestaande openbare scholen en een protestants-christelijke school. Niet alleen de jeugd maar ook de volwassen katholieke werkmans kreeg een eigen onderkomen. Met de komst van het verenigingsgebouw van de r.k. Werkliedenvereniging St. Jozef ontstond een plek voor ontmoeting en ontspanning onder het toezicht van meneer kapelaan.

Door Petra Leenknecht

Petra Leenknecht is assistent-archivaris bij het Gemeentearchief in Wageningen.

Deze roomse 'bouwwoede' had onder andere te maken met de verzuiling die de samenleving een groot deel van de vorige eeuw kenmerkte. Meer en meer ontstonden eigen zuilen, op grond van geloofsovertuiging of maatschappelijke opvatting. Naast de rooms-katholieke zuil was er een protestants-christelijke, een socialistische en een neutrale of liberale zuil. Want niet alleen ging de katholieke naar de eigen kerk, ook de politiek, de zorg en het verenigingsleven werden op zeker moment bepaald door de eigen geloofsovertuiging. Men luisterde als rechtgeaard katholiek naar de KRO (opgericht in 1925) en las de Volkskrant (1921) of De Tijd (1845), het Wit-Gele kruis (1916) was er voor de zorg, en ook de lokale sport- en muziekverenigingen hadden grotendeels die eigen roomse kleur. Zelfs voor de dagelijkse boodschappen bezocht men de 'eigen' kruidenier of slager.

Gerdessstraten

Begin vorige eeuw kreeg de Wageningse katholieke

werkmans dus een eigen verenigingsgebouw midden in een toen nog groot open landbouwgebied ten noordoosten van de binnenstad.

Vanaf eind negentiende eeuw raakte het gebied rondom het in 1882 aangelegde tramstation stukje bij beetje bebouwd. Het terrein ten zuiden van het spoorwegemplacement was toen nog bouwland. In 1902 was dit grote perceel in de Benedenbuurt eigendom van landbouwer Albertus J.S. Hermesen die in dat jaar een spits driehoekig stuk land van 5,6 are overdroeg aan de 1895 opgerichte r.k. Werkliedenvereniging St. Jozef. Juist op de spitse hoek ontstond de splitsing van de 1e en 2e Gerdessstraat, waarbij de noordelijke 2e Gerdessstraat werd gedoopt. De eerste steen werd gelegd op 7 oktober 1902 en het gebouw werd geopend op 10 mei 1903. Zo, pront op de tweesprong van beide Gerdessstraten, staat het verenigingsgebouw op menig oude ansichtkaart afgebeeld. Vanaf de Stationsstraat met de blik richting het oosten, langs de nog altijd bestaande hoekpanden, gaf zo'n afbeelding een mooie indruk van het werkliepengebouw en de beide Gerdessstraten. Grappig detail is dat juist een dominee, Daniël Gerdes (van 1724 tot 1726 predikant te Wageningen), naamgever is van deze nieuwe straten in een verder nogal rooms gebied. Behalve het St. Jozefgebouw lagen hier namelijk de rooms-katholieke kerk aan de Bergstraat en het patronaatsgebouw De Hul aan de toenmalige Grindweg (nu begin Churchillweg), op slechts korte afstand van elkaar. In 1921 kwam daar de rooms-katholieke jongensschool St. Aloysius aan de Otto van Gelreweg dus nog bij.

De Suikerpot

Het St. Jozefgebouw was een ontwerp van de Wageningse architect Rijk de Vries, die verantwoordelijk was voor aanmerkelijk wat gebouwen in de stad. Hij bracht in zijn ontwerp kenmerken aan van de in die tijd modieuze stroming Jugendstil. De voorgevel van het pand had een gevarieerd aanzien. Aan

Blik vanuit de Stationsstraat op de 1e en 2e Gerdessstraat (links). In het midden staat het recent gebouwde St. Jozefgebouw. Er staat nog geen beeld in de nis. De hoekpanden zijn nog altijd onderdeel van het straatbeeld van de Stationsstraat. Beeldbank Wageningen, collectie Gemeentearchief.

Links: Luchtopname van ca. 1965. Het St. Jozefgebouw is gesloopt. De flats aan de Stadsbrink staan er al. Links van het midden de r.k. kerk aan de Bergstraat. Midden rechts, tussen Ritzena Bosweg en Otto van Gelreweg, staat de r.k. jongensschool Aloysius. Patronaatsgebouw de Hul is al verdwenen, op de plaats hiervan staat garage Kirpestein. Beeldbank Wageningen, collectie Gemeentearchief.

Rechts: Voor- en zijgevel van het St. Jozefgebouw, vlak voor de sloop. St. Jozef staat in zijn nis. Beeldbank Wageningen, collectie Gemeentearchief.

de linkerkant was een vierkant torentje ontworpen, dat licht boven het gebouw uitstak. In het midden, boven het ruime ontvangstportaal, was een groot rondboog raam geplaatst. Achter deze uitnodigende en gevarieerde voorgevel – mogelijk dankt het gebouw er zijn smakelijke bijnaam Suikerpot aan – lag een langgerekt bouwdeel, met onder andere een ruime zaal, geschikt voor ontvangst van grote groepen. Pal achter de voorgevel bevond zich op de eerste en tweede verdieping een dienstwoning, van binnenuit bereikbaar via een trap aan de rechterkant van het grote portaal.

Aan de linkerkant van de voorkant van het gebouw bevond zich van het begin af aan een verticale nis, die in eerste instantie leeg bleef. Op 10 mei 1925 werd het dertigjarige bestaan van de r.k. Werkliedenvereniging gevierd, ter gelegenheid waarvan 'door den Zeereerw. Heer Pastoor' een beeld van Sint Jozef werd onthuld dat was vervaardigd door de Wageningse beeldhouwer August Falise. Was het misschien altijd al de bedoeling van De Vries om een beeld in de nis te plaatsen? Sint Jozef was de patroon- of beschermheilige van de handarbeider in het algemeen en van de timmerman in het bijzonder. Vanaf zijn hoge positie keek hij vriendelijk en bemoedigend naar de bezoekers van het pand.

Emancipatie van de werklieden

Naast ruimte bieden voor ontspanning was de functie van het verenigingsgebouw toch vooral ook ontwikkeling en vereniging van de werkmans. Tussen 1906 en 1919 werden er tal van vakorganisaties opgericht. Zo ontstonden in De Suikerpot rooms-katholieke vakbonden voor tabaksbewerkers, steenbakkers, fabrieksarbeiders en bouwvakkers. In 1930 telde St. Jozef al 240 leden, waarvan er 143 aangesloten waren bij een van de vakorganisaties die opkwamen voor de belangen van de leden en onderhandelden over loon en werkdruk. De vereniging voorzag zo in een duidelijke behoefte. Met de jaren kwam de nadruk zoetjesaan te liggen

op ontspanning en ontmoeting. Even lekker biljarten, een kaartje leggen of gewoon een kopje koffie of biertje drinken. Menig Wageningse stelletje heeft elkaar ontmoet in De Suikerpot, tijdens de danses van meneer Hoksbergen bijvoorbeeld, of tijdens de vele partijen en uitvoeringen die er werden georganiseerd. Maar zoals altijd komt aan alles een eind, ook aan het zoete verpozen in De Suikerpot.

Afbraak voor parkeerplaats

De ontkenkelijking en ontzuiling kwamen begin jaren 60 op gang. Het verenigingsgebouw St. Jozef verloor meer en meer zijn functie. De gemeente had bovendien andere plannen met de omgeving van de Gerdesstraten: het naoorlogse Wageningen moest stevig worden aangepakt en uitgebreid en daar hoorden sloop en nieuwbouw bij. Het station met zijn bijgebouwen was al uit het straatbeeld verdwenen. Begin jaren 60 stond de sloop van de huizen aan de noordzijde van de 2e Gerdesstraat gepland, om plaats te maken voor de hoogbouw aan de Stadsbrink. De noordzijde van de 1e Gerdesstraat zou spoedig volgen in deze sloopdrang. In 1961 werd De Suikerpot aan de gemeente verkocht, in 1963 werd het gebouw gesloten en in 1964 werd het afgebroken. Dit alles om ruim baan te maken voor de steeds gangbaarder wordende auto. Nieuwe bewoners van de hoogbouw en bezoekers van de eronder gelegen winkels konden zo hun voertuig in de buurt parkeren. De 1e en 2e Gerdesstraat werden simpelweg omgedoopt tot Gerdesstraat. Slechts zestig jaar had het St. Jozefgebouw dienst gedaan, het terrein was nu opnieuw een grote open vlakte.

Voor deze serie maakt Petra Leenknecht vooral gebruik van de Beeldbank Wageningen, een samenwerkingsproject van Gemeentearchief, museum De Casteelse Poort en Oud Wageningen. De beeldbank omvat vele duizenden foto's en de vrijwel complete Wageningse Courant van 1855 tot 1947. Zie beeldbankwageningen.nl.

In 1871 verscheen bij uitgever Hugo Suringar te Leeuwarden de *Gemeente-atlas van Nederland*. De atlas had een formaat van 18 x 30 cm en bevatte kaartjes van alle toenmalige Nederlandse gemeenten, dus ook van de gemeente Wageningen. Ze waren ontworpen door cartograaf Jacob Kuyper, een van de oprichters van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.

Wageningen in de gemeenteatlas van Jacob Kuyper

Door Kees Floor

Kees Floor (Wageningen, 1947) is meteoroloog. Hij schreef artikelen voor o. a. de Volkskrant, weerbladen en periodieken van historische verenigingen.

De kaartjes uit de atlas kwamen onder andere beschikbaar per provincie, maar waren ook los verkrijgbaar. Uiteindelijk zou de complete atlas meer dan 1200 kaartjes gaan bevatten. De kaartjes van destijds genieten nog steeds grote bekendheid en zijn op diverse plekken op het internet te vinden. Ze zijn veelal voorzien van een jaartal, meestal uit de periode 1865-1869. Het kaartje van Wageningen vermeldt geen jaartal; het is vermoedelijk uit 1870.

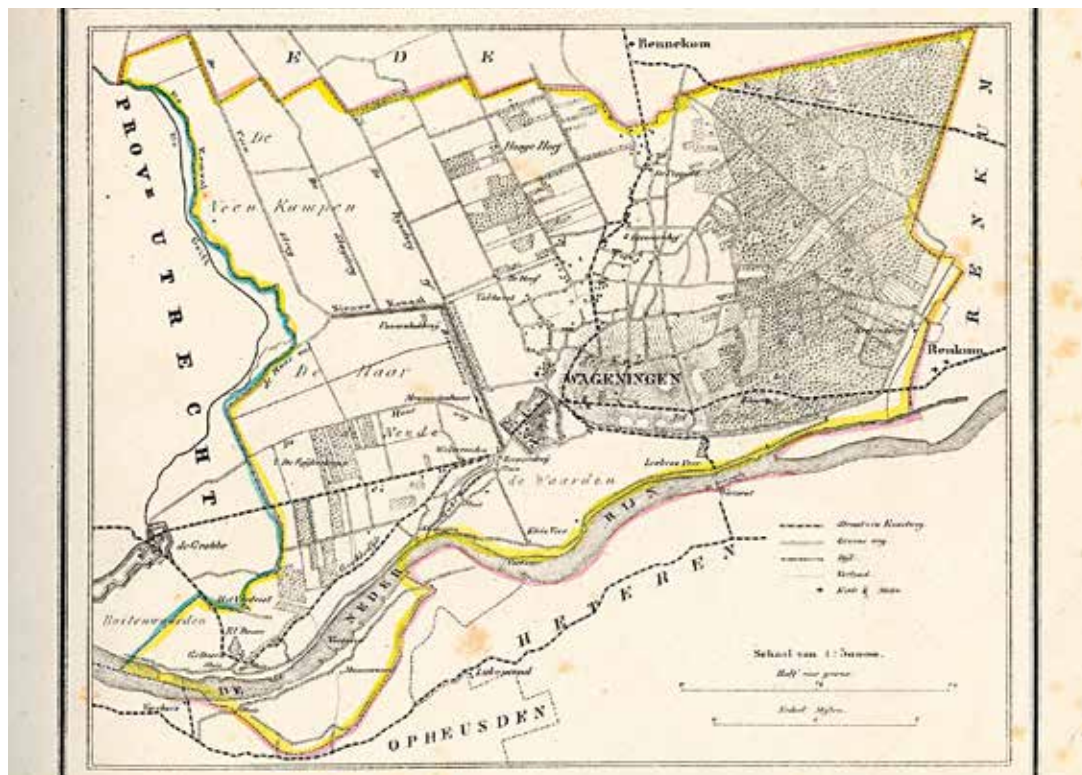
Materiaal

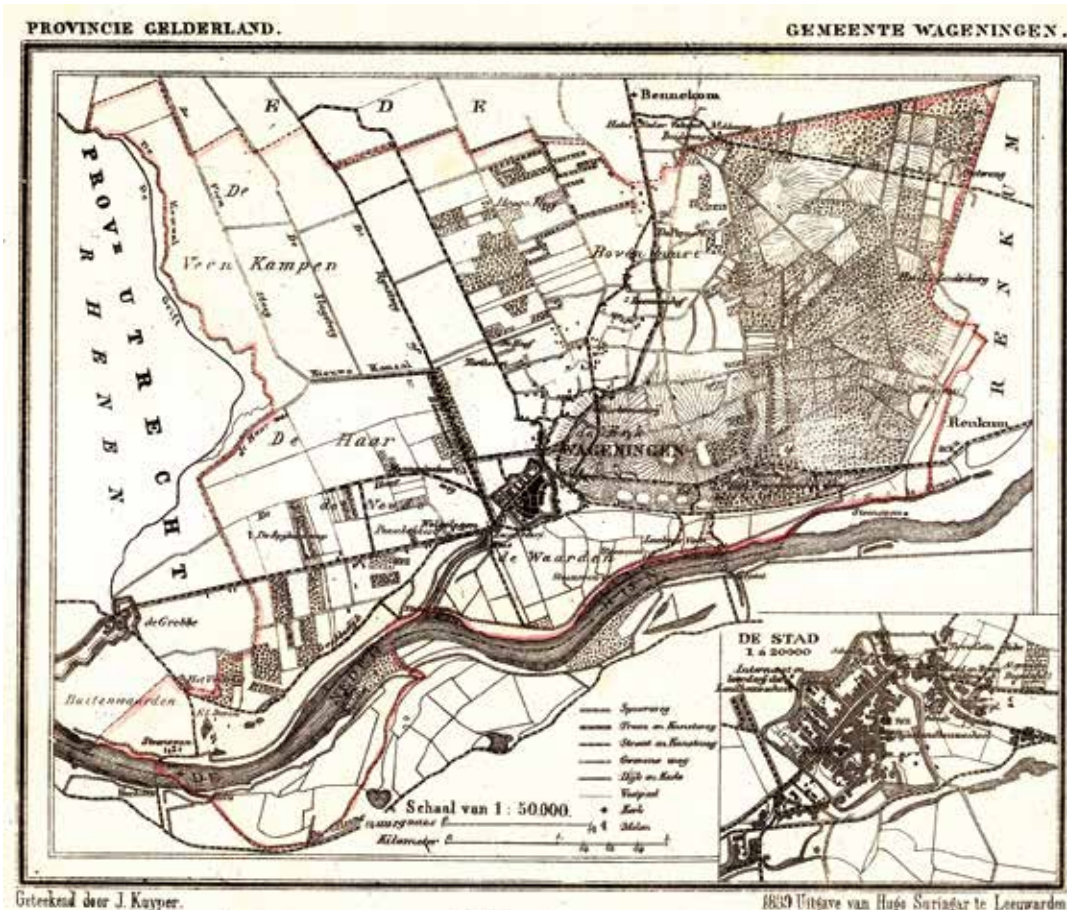
Kuyper baseerde zich bij het ontwerpen van zijn gemeentekaartjes op reeds bestaande kaarten, zoals de topografische kaart en provinciekaarten. Overigens was hij over de kwaliteit daarvan niet altijd te spreken. Hij maakte naar eigen zeggen van zijn bronnenmateriaal een verbeterde kopie, waarbij hij de opmerkingen van burgemeesters die een concept-kaartje toegezonden hadden gekregen, zoveel mogelijk benutte. Het was echter lang niet in alle gevallen gemakkelijk om van die 'drommelsche burgemeesters' antwoord te

krijgen op de verzoeken om duidelijke verbeter-suggesties aan te leveren, schreef Kuyper aan Suringar. Ook ergerde hij zich mateloos aan een burgemeester die 15 gulden vroeg voor het geven van inlichtingen.

Kuyper noteerde op zijn gemeentekaartjes onder andere wegen, dijken, voetpaden, rivieren, sluisen, bruggen en veren. Bij wegen maakte Kuyper onderscheid tussen gewone wegen, destijds zandwegen, en zogenoemde kunstwegen, met een verharding, zoals de straatweg Rhenen-Arnhem en de grintweg naar Bennekom en Ede. Reizigers die gebruik wilden maken van verharde wegen moesten veelal tol betalen als bijdrage in de kosten van aanleg en onderhoud. Het kaartje van Wageningen toont twee van die tollën, aan elk van de genoemde doorgaande wegen een. Ook zien we enkele veren, waaronder het Lexkensveer en het Kleine of Wolfswaardse Veer. Buurtschappen als de Peppeld en de Menno-nietenbuurt, de boerderijen Grote en Kleine Doven en de op de linkeroever van de Nederrijn

Oorspronkelijke versie van het kaartje van de gemeente Wageningen uit de Gemeente-atlas van Nederland van Jacob Kuyper, uitgegeven in 1871 door Hugo Suringar te Leeuwarden. Gelders Archief, Arnhem.

Nieuwe versie van het kaartje van de gemeente Wageningen uit de Gemeente-atlas van Nederland. Datering 1889. Collectie W. Jansen.

gelegen Maneswaard staan eveneens op het kaartje.

Gemeentegrenzen

Kuyper gaf op zijn kaartjes veel aandacht aan de gemeentegrenzen. Dat deed hij bijvoorbeeld door de streepjeslijnen waarlangs de grenzen verliepen, van twee kleuren te voorzien, een aan de binnenzijde en een aan de buitenzijde. Als een gemeente grensde aan een andere provincie, wat bij Wageningen het geval was, werd aan de buitenzijde een derde kleur gebruikt. Zo zijn op het kaartje van Wageningen de buitengrenzen met buurgemeenten in Gelderland rood en die met de Utrechtse buurgemeente Rhenen blauw. Grenzen bij grensrivieren waren wat lastiger. De grens met Opheusden (gemeente Kesteren) is ten westen van de Maneswaard aangegeven met een streepjeslijn door het midden van de rivier de Nederrijn. Ten oosten van de Maneswaard ontbreekt een dergelijke streepjeslijn, die weer midden door de rivier zou moeten lopen en de grens met Opheusden en Randwijk (gemeente Heteren) zou aanduiden. De inkleuring van de grenzen met Opheusden en Randwijk suggereert dat ze langs de rivieroever lopen en dat de rivier onder geen enkele gemeente ressorteert. De Kuyperkaartjes geven verder een beeld van de bestaande bebouwing. Volgens recensies uit die tijd werden leerlingen van scholen die de kaartjes in hun lessen gebruikten, heel enthousiast als ze hun eigen woning konden terugvinden. Buitenhuizen, waaronder Weltevreden (eigenlijk

Welgelegen, 1840-1843), Belmonte (1843) en Kortenburg (1857) verdienden uiteraard een vermelding, net als de boerderijen of landerijen Het Verdriet, Spijkerkamp, De Hoef en Takhorst (eigenlijk Tarthorst). Speciale tekens zijn er voor kerken, zoals de kerk op de markt, en voor molens. Langs de straatweg naar Renkum zijn tussen het centrum en de begraafplaats twee molens ingetekend: de Eendracht en de Ooievaar. Bij buurgemeenten ontbreken details; vaak zijn daarvan alleen de kerken opgenomen.

Er was destijds in Wageningen ook al enige industriële activiteit. Het kaartje vermeldt een steenoven (Steenovensweert, 1837) bij de oude haven, een pannembakkerij aan het Nieuwe Kanaal en een zeepziederij aan de Grebbedijk (1825?). Van de in die tijd opkomende tabaksindustrie zijn op het kaartje geen sporen te vinden.

Nieuwe versie

In de jaren 1870 en begin jaren 1880 gaf Suringar van verscheidene gemeenten nieuwe, herziene en geactualiseerde kaartjes uit. Wageningen zat daar voor zover bekend niet bij. Rond 1885 werd echter besloten tot een nieuwe editie van de gemeente-atlas. Hoewel veel gemeenten daarin nog waren opgenomen met oude kaartjes, kwamen er voor ongeveer 69 gemeenten nieuwe ontwerpen. Dit keer deed Wageningen wel mee.

Om tot een nieuwe versie te komen, vroegen Kuyper en Suringar nog informatie op bij de gemeente. Ze wilden onder andere graag weten of de gemeentegrenzen nog klopten, of de verharde

Boven: Cartograaf Jacob Kuyper, auteur van de Gemeente-atlas van Nederland. Bron: Wikimedia

Onder: Hugo Suringar, uitgever van de Gemeente-atlas van Nederland, in 1881. Bron: Collectie Allard Pierson, UvA.

Bronnen

Jacob Kuyper: *Gemeente-atlas van Nederland naar officiële bronnen bewerkt*. Hugo Suringar, Leeuwarden z.j.
Universiteitsbibliotheek UvA, Archief van G.T.N.
Suringar en Hugo Suringar, inv.nrs. 734, 1762, 1772 en 1917.
www.oudwageningen.nl, Wageningen in jaartallen.
Topotijdreis.nl
A.G. Steenberg: *Bewoners van Villa Vada, Oud Wageningen* 18, oktober 1990

wegen en bijbehorende tollens goed waren weer-gegeven, of er een tramlijn door de gemeente liep en of de halten en stations op de juiste plaats waren ingetekend. Ook in belangrijke openbare gebouwen, zoals het gemeentehuis, kerken en scholen waren ze geïnteresseerd. Verder wilden ze graag weten waar zich aanzienlijke fabrieken, landhuizen, molens en bekende logementen of uitspanningsplaatsen bevonden. Als er nieuwe buurtschappen waren ontstaan of er alleenstaande woningen waren die als herkenningspunt dienst konden doen, moest dat ook worden doorgegeven. Tenslotte werd de gemeente gevraagd de getallen onder aan het kaartje met oppervlakte en inwonertal te controleren en actueel te maken. De informatie moest bij voorkeur ook met gekleurde inkt op een exemplaar van de vorige versie van het kaartje worden aangegeven.

Detailkaartje 1889

De nieuwe versie van het kaartje van de gemeente Wageningen kwam gereed in 1889. Rechtsonder is als inzet een gedetailleerdere plattegrond van het centrum opgenomen, die in de oorspronkelijke versie nog ontbrak. Op dat centrumkaartje vinden we onder andere het in 1852 verbouwde hotel De Wereld. Ook zien we de Rijkslandbouwschool, die in 1876 van start was gegaan. Rond 1880 waren op Duivendaal de op het kaartje aangegeven modelboerderij en een internaat voor studenten van de landbouwschool verzezen. In datzelfde jaar werd de sociëteit Junushoff gebouwd, die met wat goede wil op het detailkaartje is terug te vinden. Naast de Algemene Begraafplaats toont het kaartje ook de Israëlitische Begraafplaats, de gasfabriek (1857), het tramstation, de terracottafabriek van de vader van beeldhouwer-medailleur August Falise en enkele scholen.

Gemeentekaartje 1889

Het kaartje uit 1889 toont nog meer veranderingen. Sommige daarvan hadden al kunnen worden meegenomen bij de eerste versie. Dat geldt bijvoorbeeld voor de rooms-katholieke kerk uit 1853, de steenovens De Bovenste Polder uit 1846 en De Hooge Waard uit 1863 en de Wageningsche Bierbrouwerij uit 1864, die in 1880 na een wisseling van eigenaar werd voortgezet als Stoombierbrouwerij Germania. Kennelijk waren die op het door Kuyper geraadpleegde bronnenmateriaal nog niet aangegeven. Wél nieuw waren steenfabriek De Blauwe Kamer van 1881 en enkele hotels: de Wageningsche Berg (1874), Zandenburg (voorheen en later opnieuw Nol in 't Bosch, 1879) en net over de grens met Bennekom Neder-Veluwe (1884). De aanduiding Kortenburg werd vervangen door Oranje Nassau. Nadat Koning Willem III in 1882 het landgoed waarop Kortenburg stond, had gekocht, werd

voortaan de naam Oranje Nassau's Oord gebruikt. De nieuwe versie van het gemeentekaartje toont meer verharde wegen dan de oude: de Haarweg, de Veerweg, Onderlangs en de Pabstsendam of Kleine Veerweg zijn grintwegen geworden; de Lawickse Allee en de Eekmolenweg zijn verhard met puin.

Naast de tramlijn die vanaf 1882 naar Ede voerde, waren er ook tramverbindingen tot stand gekomen met Arnhem (1885) en Rhenen (1887). De drie tramlijnen zijn op de nieuwe versie van het Kuyperkaartje weergegeven. De pannbakkerij aan het Nieuwe Kanaal was tot ongeveer 1875 in bedrijf en is niet meer opgenomen. Wel is er nu een dakpannenfabriek annex pottenbakkerij aangeduid aan de Nude, opgericht tussen 1845 en 1850.

Nieuw op het kaartje is ook de Bovenbuurt, een aanduiding voor de gecombineerde buurtschappen de Peppeld, Leeuwen (met daarin Leeuwenhof) en Dolre. De vermeldingen Weltevreden en Takhorst zijn vervangen door Welgelegen en Tarthorst. De grens is, voor zover deze door de Nederrijn loopt, nu overal in het midden van de rivier getekend. Interessant is ook wat er niet op het kaartje staat. Het gaat dan bijvoorbeeld om de villa's Nudenoord (1839-1842) en Ngladjoe (1855; vanaf 1872 Hinkeloord) en om hotel Hof van Gelderland (Geldershof), dat bij de doorbraak van de Grebbedijk in 1855 gedeeltelijk werd verwoest, maar in 1858/1859 werd herbouwd. Ook de in 1879 gebouwde en nu nog steeds in gebruik zijnde windkorenmolen De Vliet is niet aangeduid. Kennelijk ontbraken deze objecten op het gebruikte bronnenmateriaal, werden ze te licht bevonden om een plek op het kaartje te verdienen of zijn ze aan het oog van 'J C v L Campagne' (de aan de landbouwschool verbonden C.J. van Lookeren Campagne) te Wageningen, die het ontwerp heeft nagezien, ontsnapt.

Uitgever Hugo Suringar

De gemeenteatlas van Nederland bevatte meer dan 1200 kaartjes van ongeveer 140 Nederlandse gemeenten. Cartograaf Jacob Kuyper leverde de ontwerpen aan en ze zullen dus allemaal min of meer op zijn netvlies hebben gestaan. Ook uitgever Hugo Suringar heeft de kaartjes in handen gehad en zal ze met meer of minder aandacht hebben bekeken. Het kaartje van Wageningen, zeker dat van 1889, heeft zich vermoedelijk in meer dan gemiddelde aandacht van de uitgever mogen verheugen. Suringar verhuisde namelijk in 1900 met zijn derde echtgenote Agnes Catharina Engels naar Wageningen, waar het echtpaar zijn intrek nam in Villa Vada (nu museum De Casteelse Poort). Zijn kleinzoon Combertus Pieter Burger was van 1920 tot 1955 huisarts te Wageningen en diens zoon Rutger vervolgens ook.

Archeologische vondsten geëxposeerd in stadhuis

In de hal van het stadhuis zijn archeologische vondsten te zien die in de Wageningse bodem zijn gevonden. Een glazen vitrine direct bij binnenkomst toont deze voorwerpen. Eind april overhandigde Hans Dobbe van Oud Wageningen symbolisch de sleutel aan burgemeester Floor Vermeulen. Het is de bedoeling zowel actuele als oudere vondsten te laten zien en de collectie regelmatig te wisselen. Initiatiefnemer is de Werkgroep Archeologie Wageningen (WAW), onderdeel van Oud Wageningen. De vereniging hoopt hiermee de interesse in de Wageningse geschiedenis te versterken. De Gemeente Wageningen ondersteunt het initiatief. Als eerste thema voor de vitrine is gekozen voor de Westberg, met objecten die daar ter plekke zijn gevonden. Dit vanwege het gelijknamige boek dat is gepubliceerd door Oud Wageningen. Zie ook pag. 27. CvdA

Renovatie Julianastraat

De karakteristieke woningen aan de Julianastraat worden niet gesloopt, maar gerenoveerd. Daartoe is dit voorjaar een principebesluit genomen. De 78 huizen, opgetrokken in 1915, behoren tot de vroegste sociale woningbouw in Nederland en zijn in dat kader het eerste project in Wageningen. Het buurtje is zeer decoratief met poortjes, Vlaamse gevels, versierde deuromlijstingen en hoge uitgemetselde schoorstenen. Op 21 april werd de officiële aftrap voor de renovatie gegeven, na jarenlange actie daarvoor van de bewonerscommissie, Wageningen Monumentaal, Oud Wageningen en Heemschut. Er is samen met De Woningstichting een spandoek opgehangen met een historische foto van de huizen uit de vorige eeuw en de tekst 'We gaan renoveren! Samen voor het mooist maakbare'.

veren! Samen voor het mooist maakbare'. De start van de renovatie zal waarschijnlijk begin 2024 plaatsvinden. Er moet nog veel uitgewerkt worden, ook financieel. Uitgangspunt is dat de monumentale aanblik behouden blijft en dat het woongenot van de bewoners verbetert. CvdA

Terrein Costerweg gekraakt

Het terrein aan de Costerweg, waar tot eind jaren 80 de befaamde drukkerij Vada stond en later het bedrijfsverzamelgebouw Compotex, ligt sinds de sloop in 2012 al zo'n tien jaar braak. Op dit terrein aan de rand van de binnenstad, tussen appartementengebouw De Arc en bedrijventoezicht De Hanenhof, moet woningbouw komen. Er bestaan plannen voor 160 tot 240 woningen, maar bewoners van De Arc maken bezwaar tegen de geplande hoogte van 22 meter (zeven woonlagen). Volgens de bewonerscommissie was oorspronkelijk toegezegd dat deze slechts 12 meter zou bedragen. De gemeente is al teruggegaan naar maximaal 15 meter en blijft bij dat standpunt. Het braakliggende terrein is recent gekraakt om daarmee aandacht te vragen voor de grote tekorten op de woningmarkt. Het Costerweg-terrein is volgens de gemeente onlangs overgedragen aan een sociale projectontwikkelaar. Als alles volgens plan verloopt staan er over drie jaar woningen. CvdA

WUR weg uit binnenstad

De Wageningen Universiteit is na het afstoten van de Aula definitief niet meer zichtbaar aanwezig in het centrum van de stad. Eind april 2022, 87 jaar na de opening in 1935, vond de allerlaatste plechtigheid plaats in de Aula: de inauguratie van de nieuwe hoogleraar Supply Chain & Information Management. In het markante gebouw, een geschenk van oudstudenten ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Landbouwhogeschool in 1926, vonden sinds 1935 meer dan 800 inauguraties en ruim 8.000 promoties plaats. Meer dan 50.000 studenten kregen er hun diploma uitgereikt. De officiële plechtigheden van de Universiteit vinden voortaan plaats in het nieuwe gebouw Omnia op de campus. De unieke begeleiding van de ceremonies met live orgelmuziek is

helaas verleden tijd. Het orgel verhuist, tot verdriet van de beide bespellers, niet mee naar de nieuwe locatie. Wat er wel mee gaat gebeuren is nog niet duidelijk. CvdA

Sporen van oer-Bennekommers

Op 24 februari j.l. voerde Synthesgra archeologie BV bij de Bovenbuurtweg in Bennekom, vlak naast de A12, de eerste opgravingen uit in verband met de aanleg van het Parklaan-tracé. Er werden afdrukken gevonden van palen die ooit tot de constructie behoorden van een boerderij uit de overgang van de Late IJzertijd naar de Romeinse tijd (ca. 100 v. Chr. tot 200 na Chr.) en van een boerderij uit waarschijnlijk de Late Middeleeuwen. Soms kun je de erfgrans van zo'n boerderij nog zien. Ook werd een pijlpunt uit de Bronstijd (ca. 4000 v. Chr.) gevonden. De aanleg van de Parklaan levert zo informatie op over zeer vroege bewoning van wat nu Bennekoms grondgebied is. CvdA

Banners Vrede en Vrijheid

In 2019 werkten leden van Cameraclub Wageningen en schilderclub Het Gelders Palet samen aan een project over 75 jaar Vrede en Vrijheid. De schilderijen en foto's met gezamenlijke thema's zouden worden geëxposeerd in mei 2020. In mei heerste echter corona.... In december 2020 was er een expositie in de bblthk, maar vanwege een nieuwe lockdown hebben niet veel mensen die kunnen zien. Er werden banners gemaakt met daarop steeds een combinatie van schilderij en foto. In mei 2021 waren die te bewonderen in Wageningse etalages. In de eerste helft van mei 2022 stonden de banners op het 'binnenbalkon' in de hal van het stadhuis. Eén van de banners heeft als onderwerp de White Ribbon Mile. Dit is een korte wandeling in de uiterwaarden bij Oosterbeek ter herdenking van de terugtrekking over de Rijn door Poolse en Engelse militairen op 25 en 26 september 1944. Inmiddels is bekend geworden dat deze banner in bruikleen wordt gegeven aan de stichting White Ribbon Mile in Oosterbeek. De betreffende drie kunstwerken worden aan de stichting geschonken. (whiteribbonmile.nl) CvdA

Waarom een confrontatie met ons koloniaal erfgoed onvermijdelijk is

Wij Wageningers zien onszelf graag als bewoners van dat vriendelijke stadje aan de Rijn, klein genoeg om de grootstedelijke problemen op afstand te houden, maar 'stads' genoeg om mee te tellen. Een plek van mensen met gezond verstand waar mensen met veel verschillende nationaliteiten welkom zijn om aan de universiteit aan hun carrière te werken. Niet een plek die gebouwd is op de wreedheden van koloniale uitbuiting en slavernij. Toen grote steden als Amsterdam in 2020 hun slavernijverleden onderzochten, bleef het in Wageningen stil, alsof we wilden zeggen: 'Bij ons viel het toch allemaal wel mee?' Wij, als auteurs van dit artikel willen uitnodigen tot diepgaander zelfonderzoek.

Door Emmanuel
Akwasi Adu-Ampong,
Else Gootjes, Harro
Maat en Jobbe Wijnen

In 2020 werd de zwarte Amerikaan George Floyd vermoord door een politieagent in Minneapolis. Het leidde tot een golf van #Blacklivesmatter protesten, ook in Nederland en Wageningen. De Gelderlander deed verslag van een protestbijeenkomst met meer dan 1000 mensen in het park in Noordwest op 14 juni van dat jaar. De gebeurtenissen leidden tot nieuwe vragen over hoe de koloniale tijd nog altijd doorwerkt in het heden. De stad Amsterdam liet een onderzoek uitvoeren naar haar koloniale verleden. Delft, Utrecht, Rotterdam en Den Haag volgden en concludeerden dat de vervlechting van hun stad met het slavernijverleden onlosmakelijk is. Ook in Wageningen werden stapjes gezet. Oud Wageningen sloot samen met museum De Casteelse Poort aan bij het thema 'Oost West' van de Maand van de Geschiedenis (een toevallige samenloop in het jaar van de dood van Floyd). Helaas ging een deel van de activiteiten door de corona-pandemie niet door, maar een serie artikelen, een expositie en een fietsroute over de koloniale erfenis zagen het licht. Daarmee werd ook in Wageningen het gesprek geopend. In dit artikel willen vier onderzoekers – Emmanuel Adu-Ampong, Harro Maat, Else Gootjes en Jobbe Wijnen – de discussie voortzetten. Ons standpunt: een verdergaande confrontatie met het koloniale verleden is ook in Wageningen onvermijdelijk.

Emmanuel Akwasi Adu-Ampong
Assistant Professor in Culturele Geografie aan de Wageningen University en Research, doet onderzoek naar slavernij, erfgoed en toerisme in de driehoek Ghana-Suriname-Nederland.

Als Ghanese Nederlander die in 2019 vanuit het Verenigd Koninkrijk naar Wageningen verhuisde, ben ik me er terdege van bewust dat de wereld waarin we leven steeds kleiner wordt. Enerzijds gaan we naar steeds verder gelegen plaatsen op

vakantie en anderzijds gaan mensen uit diezelfde verre plaatsen als gevolg van migratie in onze eigen steden wonen. Wij krijgen op die manier eenvoudig en vanuit het comfort van onze huizen toegang tot de kennis, het voedsel en de gebruiken uit verre oorden. Daardoor worden we ons meer bewust van de sterke onderlinge verbondenheid van onze gedeelde geschiedenis en van ons overzeese erfgoed. Reizen – en daarmee toerisme – werken transformerend omdat we in contact komen met andere mensen, andere plaatsen en het verleden – ook het lastige verleden zoals slavernij en koloniaal erfgoed.

Wageningen is er trots op een internationale multiculturele stad te zijn waar mensen uit meer dan 160 andere landen wonen. Al deze internationale Wageningers komen hierheen met hun geschiedenis en erfgoed, die soms raakvlakken hebben met de geschiedenis van Nederland in het algemeen en Wageningen in het bijzonder. Denk bijvoorbeeld aan Surinamers, die in hun eigen land een plaats kennen die nota bene Wageningen heet en een overblijfsel is van het gedeelde verleden van slavernij, kolonialisme en Nederlandse landbouw-experimenten. Of denk aan de Wageningers uit Ghana, waar men onder meer Fort Amsterdam, het Elmina-kasteel en slavenkerkers kan vinden. Vanuit deze plaatsen werden door Nederlanders tot slaaf gemaakte mensen gevangen genomen en naar Suriname vervoerd om op plantages te werken, terwijl de winsten naar Nederland stroomden. Over het verleden dat mensen uit deze plaatsen met zich meebrengen naar Wageningen wordt niet altijd gesproken. Hun toenemende aanwezigheid in de stad maakt het echter onvermijdelijk dat we de confrontatie aangaan met het slavernij- en koloniale verleden.

De afgelopen jaren is wereldwijd het bewustzijn gegroeid over de nog steeds doorwerkende

invloed van het koloniale verleden. Er worden steeds vaker vragen gesteld over hoe we het slavernij- en koloniale verleden in herinnering kunnen houden, erover kunnen vertellen en het kunnen herdenken. Ik denk dat er dringend behoefte is aan gedegen historisch onderzoek naar de verhalen die Wageningen hiermee verbinden. Door als stad dit verleden te erkennen zou Wageningen een belangrijke eerste stap zetten naar passende manieren van herdenken en gedenken, waardoor alle Wageningers zich hier beter thuis kunnen voelen. Het ontwikkelen van een uitvoerige wandelroute voor slavernij en koloniaal erfgoed in en rond de stad kan transformerend werken en helpen het verleden onder ogen te zien. Het biedt een kans om het bewustzijn te vergroten en tegelijkertijd ruimte te scheppen voor een dialoog over het verleden en de voortdurende invloed ervan op de samenleving.

Else Gootjes

Cultureel antropoloog, adviseur en projectleider Erfgoed Gelderland. <https://mijngelderland.nl/specials/sporen-van-slavernijverleden>

De afgelopen twee jaar deed een aantal historici en betrokkenen uit de Caribische gemeenschap in Gelderland in samenwerking met Mapping Slavery NL en de Radboud Universiteit onderzoek naar sporen van slavernij- en koloniaal verleden in Gelderland. Mapping Slavery brengt historische plaatsen van het slavernijverleden en het erfgoed van het Nederlandse koloniale rijk in kaart (mappingslavery.nl). Bij het publiek ontstaat steeds meer behoefte aan context bij objecten, schilderijen of andere nalatenschap uit de koloniale periode. Daarom is het belangrijk de achterliggende verhalen zichtbaar maken die nu nog nauwelijks in de geschiedenisboeken voorkomen en daarmee waarde toevoegen aan het huidige perspectief. Het dwingt ook om verhalen waarbij soms ongemak ervaren wordt bespreekbaar te maken. Ook in Gelderland zijn er veel verhalen die gerelateerd kunnen worden aan het slavernijverleden én koloniaal verleden. Dat blijkt wel uit de Gelderse namen van plantages in de toenmalige kolonie Suriname, zoals: plantage Gelderland en plantage Arnhem en natuurlijk de plaats Wageningen in Suriname. Een aanzienlijk aantal Gelderse burgemeesters en statenleden waren in de achttiende en negentiende eeuw slaven- en plantage-eigenaar, zowel in 'de West' als in 'de Oost'. Over deze

geschiedenissen die verbonden zijn aan lokale geschiedenis is nog weinig onderzoek gedaan. Daar brengen we nu verandering in. Over Wageningen zijn inmiddels een aantal verhalen geschreven, onder andere, met hulp van Oud Wageningen, een al wat langer bekend verhaal uit het begin van de negentiende eeuw over slaafgemaakte Andries Lau uit de Nederlandse kolonie Berbice. Bij hun vertrek naar Wageningen in 1818 kochten dominee Conrad Schwiers en zijn vrouw de elfjarige Andries voor vijftienhonderd gulden. Na vijf jaar inwoning bij de familie Schwiers in het Bassecour, werd Lau van zijn 'slaafsche diensten' ontslagen. Het echtpaar Schwiers verklaarde hem per notariële akte van 13 maart 1823 tot een 'vrij mensch', die kon gaan en staan waar hij wilde en verstrekke hem tot bewijs daarvan een afschrift van de akte. Uitdrukkelijk werd ook bepaald dat hij naar Berbice kon terugkeren wanneer hij dat wilde. Of hij dat heeft gedaan, weten we (nog) niet. Verdere sporen van hem ontbreken. Verder schreef een student van de Radboud Universiteit over twee families in haar geboortestad Wageningen: 'In 1749 wordt de Lutherse dominee Johannes Phaff mede-eigenaar van de koffieplantage Zorgvliet in Suriname vanwege zijn huwelijk met Maria Emilia de la Rivière. De zoon van Johannes en Maria Emilia, Johannes Emilius Phaff, geboren in 1751, is militair en woont vanaf ongeveer 1813 in Wageningen op de toenmalige Achterstraat, de huidige Heerenstraat en Boterstraat. Later verhuist hij naar de 'Agterstraat 266', waarschijnlijk de huidige Boterstraat 26 en 28. Via zijn ouders heeft Johannes Emilius plantage Zorgvliet geërfd. Op hun beurt erven al zijn kinderen een aandeel van 30/360 in de plantage. De familie Phaff was nauw verbonden met andere vooraanstaande Wageningse renteniers, zoals de familie Van Daalen. Ook de Wageningse zussen Carolina Henriëtte Maria Johanna en Anna Maria Adriana van Daalen zijn in 1863 mede-eigenaren van de Surinaamse koffieplantage Zorgvliet. Deze aandelen zijn in hun bezit gekomen via de familie Phaff aan moederskant van de familie. Beide zus-

Links: De koloniale naam van Jakarta en Suriname staan afgebeeld in twee wapenschilden in glas-in-lood in de Aula van de Landbouwhogeschool. Foto Jobbe Wijnen.

Rechts: De Bassecour aan het Salverdaplein stamt uit 1743. Foto Carleen van den Anker.

Javanen op plantage Meerzorg in Suriname.

Koninklijk Instituut voor
Taal-, Land- en Volkenkun-
de te Leiden, collectie
Southeast Asian &
Caribbean Images.

sen ontvangen daarom bij de afschaffing van de slavernij in de Cariben in 1863 ieder 987,5 gulden, voor die tijd een groot bedrag. De levens van Carolina en Anna, in de hoogste rangen van de Wageningse sociale kringen, staan in fel contrast met de levens van de slaafgemaakte personen op plantage Zorgvliet.'

Dit zijn enkele voorbeelden die de afgelopen jaren zijn gevonden door archiefonderzoek, maar er zijn er zeker nog veel meer te ontdekken. Daarvoor is het nodig om met andere ogen te kijken naar de lokale geschiedenis verbonden aan ons koloniaal- en slavernijverleden. Er ligt een taak bij erfgoedorganisaties om meer verhalen bloot te leggen en ook mensen te betrekken die persoonlijk verbonden zijn aan deze gedeelde geschiedenis.

Harro Maat

Universitair Hoofddocent WUR, geschiedenis van wetenschap en technologie

In de zoektocht naar het koloniaal erfgoed van Wageningen zullen vele sporen leiden naar de universiteit (WUR). De eerste landbouwopleiding in Wageningen ontstond in 1873, het jaar waarin een einde kwam aan het staatstoezicht in Suriname, de regeling die dwangarbeid op de plantages toestond ondanks de formele afschaffing van de slavernij. In dezelfde periode kwam er nieuwe wetgeving in de voormalige Aziatische kolonie, het huidige Indonesië, waarmee het eenvoudiger werd voor Europese investeerders om grondgebied te gebruiken voor plantagelandbouw.

Officieel was er een pachtovereenkomst, maar in de praktijk was het landroof waarbij Indonesische gebruikers van het land werden verdreven. Wel mochten ze op de plantages werken, mits ze een contract tekenden waarmee ze zich onderwierpen aan een arbeidsregime met lange werkdagen, gewelddadige opzichters en zeer weinig loon. Indonesiërs die dichtbij plantages woonden weigerden meestal zo'n aanbod. Ze waren immers verdreven van hun land of op de hoogte van de slechte omstandigheden. Arbeiders werden daar-

Sporen van het koloniale verleden in de stad

- Bassecour a/h Salverdaplein – vermoedelijk gebouwd met VOC baten uit kapitaal Torck
- Bassecour – spoor van zwarte aanwezigheid, Andries Lau
- Rosendaelse huizen, Herenstraat
- Vredebank, Plantsoen
- Villa Hinkeloord, Generaal Foulkesweg
- Wapenschilden 'Batavia - Suriname' in de Aula
- Boterstraat 28, huis van plantagehouders Phaff
- Indische straten in het Rode Dorp
- Voormalige Redi Doti gebouw, Veerstraat.

om gerekruteerd van andere Indische eilanden, uit Maleisië en uit China.

De voorloper van de WUR was opgericht om de landbouw in Nederland te innoveren, maar al snel bleek dat de plantagesector, die zelf ook onderzoeksinstituten in Indonesië financierde, minstens zo aantrekkelijk was voor afgestudeerden. Ook met de handel in tropisch hardhout werd veel geld verdiend. Dit 'bosbeheer' was een grote sector waarin veel Wageningse afgestudeerden werkten. Kort na 1900 kwam er een wijziging in het koloniale beleid, die bekend staat als de Ethische Politiek. Voor de landbouw betekende dat overheidsinvesteringen in onderzoek en onderwijs voor Indonesische boeren. Daarmee werd ook het koloniale Departement van Landbouw een belangrijke werkgever voor Wageningse ingenieurs. Omdat er veel werk was in de koloniën, paste de Landbouw(hoge)school (LH) haar onderwijs daar op aan. Een substantieel deel van de hoogleraren had ervaring opgedaan met onderzoek voor plantages. In Suriname was de plantagesector na de afschaffing van de slavernij flink gekrompen, maar de overgebleven plantages werden wel groter en bleven arbeiders rekruteren uit India (tot 1914) en Indonesië (tot 1931). Het onderzoek voor de landbouw in Suriname had tot ongeveer 1950 een beperkte omvang en was gericht op het ondersteunen van kleine boeren, meestal voormalige plantagearbeiders, die vooral produceerden voor eigen gebruik en de binnenlandse markt. Omdat afgestudeerden niet meer terecht konden in het onafhankelijke Indonesië na 1945, werd Suriname belangrijker voor de LH, net als de Franse en Engelse koloniën in Afrika. Daardoor waren er tot ongeveer twintig jaar geleden nog medewerkers van de WUR die hun loopbaan waren begonnen in de koloniale landbouw.

De tweedeling in plantages en lokale boeren heeft een directe relatie met de huidige tegenstelling tussen intensieve, exportgerichte landbouw en meer kleinschalige, op diversiteit gerichte landbouw. En veel van de internationale vraagstukken waar de WUR zich nu mee bezighoudt, hebben hun oorsprong in een koloniaal verleden waar zij actief in deelnam. Erkenning en beter begrip van dat verleden geeft een diepere betekenis aan de missie van de WUR om de kwaliteit van leven te verbeteren en maakt dat streven meer geloofwaardig.

Jobbe Wijnen

Erfgoedadviseur en contemporair archeoloog

Als contemporair archeoloog kijk ik naar de impact van de moderne geschiedenis op onze materiële leefomgeving. De afgelopen twaalf jaar was een groot deel van mijn werk gericht op de Tweede Wereldoorlog, toen een nieuw onderwerp voor de Nederlandse archeologie. Wat op mij altijd het meeste indruk heeft gemaakt, is hoe archeologische sporen leiden tot een directe, fysieke confrontatie met de geschiedenis. Op 4 en 5 mei lijkt het wel eens dat de oorlog lang geleden is, in tempo-rele zin 'ver weg', maar voor wie kijkt met de blik van een archeoloog is niets minder waar! De oorlog is aanwezig in krassen in muren door artillerie bombardementen, in de lege plek waar eens de synagoge stond, in een kazematmuur aan de Afweg en in loopgraven, nog zichtbaar op de Wageningse Berg. De oorlog kan letterlijk worden opgeraapt in het Binnenveld of de Eng in de vorm van miljoenen granaatscherven.

Als het verleden impact heeft gehad, dan kun je de sporen daarvan terugvinden. Dus, als het koloniale verleden impact heeft gehad op Wageningen, dan moeten ook daar sporen van te vinden zijn. Niet lang geleden begon ik voor het eerst met kijken. Mijn ervaring met de Tweede Wereldoorlog begint zich te herhalen, want ook de sporen van het koloniale verleden zijn talrijker dan ik dacht. De Bassecour aan het Salverdaplein en de Rosendaalse huizen aan de Herenstraat zijn waarschijnlijk het meest prominente voorbeeld. Burgemeester Torck bouwde ze in de zeventiende eeuw met het kapitaal van zijn vrouw, de dochter van een VOC-officier. Over Dirk Vreede aan wie we Villa Hinkeloord danken en wiens bank achter de schouwburg staat, schreef Freerk Wiersum al een artikel (zie Oud Wageningen 48-3, sept. 2020). Het meest confronterende spoor vond ik echter in het glas-in-lood van de Aula, geopend in 1935, aan de Generaal Foulkesweg. Daar vond ik tot mijn verbazing twee wapenschilden van Batavia, de koloniale naam van Jakarta, en Suriname. Het gebouw kan de verbinding tussen WUR en de koloniën niet explicieter maken... en hoe kan het dat dit me nooit eerder is opgevallen?

Villa Hinkeloord werd in 1855 gebouwd door Dirk Vreede. Hij noemde het huis Ngladjoe, naar zijn plantage in Indië. Ansichtkaart, rond 1904. Beeldbank Wageningen, collectie Oud Wageningen.

Tegen wie nog romantische gedachten heeft over de voormalige koloniën wil ik duidelijk zijn: kolonialisme was een strategie van uitbuiting, slavernij en handelsmonopolie, gepaard gaande met oorlog. Dit systeem kent vele excessen, van de genocide door J.P. Coen op het eiland Banda in 1621 tot en met de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Toen ik eenmaal begon met kijken, kostte het geen moeite een handvol sporen van het koloniale verleden te vinden in onze stad. Ze roepen de vraag op hoeveel huizen, kantoren en villa's, parkbankjes, straatnamen en publieke werken nog meer direct, of indirect verbonden zijn met de koloniën. Er is nog nooit breed onderzoek naar gedaan, maar dat lijkt me op zijn plek.

Conclusie

In 2020 openden Oud Wageningen en de Casteelse Poort het gesprek over de Wageningse koloniale geschiedenis. In dit artikel voegen wij daar onze vier invalshoeken aan toe. Een verdergaande confrontatie met het koloniale verleden is onvermijdelijk, omdat vermenging van nazaten van slaafge-maakten en slavenmakers in het heden een feit is; omdat koloniale hegemonie en uitbuiting van de lokale bevolking ook sporen heeft nagelaten in Wageningen en omdat wij onderdeel zijn van die geschiedenis. Alleen door het verleden te kennen, kunnen we begrijpen hoe het nog steeds doorwerkt en effect heeft op actuele thema's, zoals de vraag of nieuwe Wageningers zich hier thuis voelen. Ons stuk geeft meerdere aanzetten voor hoe de uitdaging tot zelfonderzoek kan worden opgepakt. Om beter zicht te krijgen op dit verleden is er meer onderzoek nodig. Meer gemeentelijk onderzoek zoals gedaan door de grote steden, meer onderzoek door en naar de WUR en door de HVOW. Burgemeester Vermeulen heeft bij herhaling aangegeven vanuit de gemeente open te staan voor dit onderwerp: nu is het moment om daar een vervolg aan te geven. Samenwerking tussen alle partijen, maar ook met bijvoorbeeld het WUR DARE project of Erfgoed Gelderland vergroot de effectiviteit en relevantie van dergelijk onderzoek. Daarnaast kunnen ook andere organisaties en burgers deze uitdaging aangaan! Meer historisch onderzoek vergroot het begrip van ons verleden in al zijn facetten.

De Vreede bank staat achter Schouwburg Junushoff aan de gracht. Dirk Vreede bekleedde in Wageningen vele maatschappelijke functies. Na zijn overlijden in 1886 bedacht een commissie dit blijvende aandenken. Foto Jobbe Wijnen.

Van de voorzitter

Op 26 april hadden we onze 48e Algemene ledenvergadering. Een normale ledenvergadering waar het bestuur verantwoording aflegt over het gevoerde beleid en de plannen voor het komende jaar. Hooguit was het wat drukker dan normaal. Wellicht omdat we weer zonder coronabeperkingen bij elkaar mochten zijn en elkaar konden ontmoeten op minder dan 1,5 meter. Wel een verademing, als ik het zeggen mag. Misschien ook wel wat drukker door de aansluitende presentatie van het Westbergboek en de mogelijkheid om het bij voorinschrijving gekochte exemplaar af te halen. Wie zal het zeggen. Of was het toch het laatste agendapunt 'Mededeling'? Had dit de nieuwsgierigheid gewekt? Wat de reden ook was, de extra drukte gaf de benoeming van Piet Aben tot Lid van Verdienste wel een extra feestelijk tintje. Aanleiding vormde zijn stoppen eind 2021 als redacteur van ons tijdschrift 'Oud Wageningen', waarvan Piet van april 2013 t/m april 2016 eindredacteur was en daarna redacteur. Vanaf het begin heeft Piet samen met de toenmalige redactie en het bestuur gewerkt aan het omvormen van een traditioneel verenigingsblad naar een mooi en hoogstaand historisch tijdschrift. Piet was hierin de stuwende kracht. Het eerste blad in de huidige, alomtewaardeerde uitvoering verscheen in februari 2015. Een tijdschrift waarvan de leden en vele andere lezers telkens weer genieten en dat door hen hoog wordt gewaardeerd. Daarmee draagt het 'magazine op populair-wetenschappelijke basis' bij aan het draagvlak, de groei en de bekendheid van de Historische Vereniging Oud Wageningen. Voor het bestuur voldoende redenen om de Algemene ledenvergadering van 26 april 2022 voor te stellen de heer Piet Aben te benoemen tot Lid van Verdienste. Wat werd

bevestigd met algemene stemmen door middel van applaus.

Gelukkig hebben we weer een voltallig benoemd bestuur. Henk Lette draaide vanaf januari al mee als kandidaat-bestuurslid voor de vacature ontstaan door het vertrek van Hans Dobbe. Henk is sindsdien druk met het organiseren van ons 50-jarig jubileum in 2023 en nu vooral met het Woordenboek Wageningen Dialect. Een initiatief dat veel positieve reacties krijgt en blijkbaar leeft in Wageningen. Op de valreep voor de ledenvergadering is het gelukt om een kandidaat te vinden die de portefeuille van Jola Gerritsen overneemt: Karin van de Hoef-Reijnders. Zij heeft al wat voetsporen in Wageningen liggen, is vertrokken en sinds kort weer teruggekeerd. Bij het lid worden van Oud Wageningen had Karin aangegeven actief te willen zijn. Karin gaat voornamelijk de lezingavonden verzorgen. Lezingavonden die de afgelopen 9 jaar op uitstekende wijze, met goede sprekers en historische onderwerpen door Jola Gerritsen zijn verzorgd. Jola, dank daarvoor. Gelukkig blijft Jola actief binnen Oud Wageningen en gaat zij de vereniging vertegenwoordigen in projecten als Julianastraat en binnen het Netwerk Erfgoed Wageningen. In voorgaande 'Van de voorzitter's heb ik bezorgdheid geuit over de wijze waarop Wagenin-

gen met zijn cultuurhistorisch erfgoed omgaat. Mij, en mij niet alleen, bekreep daarbij het gevoel dat het Wageningse cultuurhistorisch erfgoed bij gemeente, politiek, ondernemers en projectontwikkelaars niet hoog op de agenda staat en als 'heel lastig' en 'geeft veel gedoe' wordt ervaren. Er waren al signalen dat er wat anders naar gekeken wordt, zoals het opnemen van de Vestingvisie in de Omgevingsvisie. Lees ook de column 'Stemmen' van Jelle de Gruyter in het vorige nummer over de verkiezingsprogramma's voor de gemeenteraadsverkiezingen 2022. Hierin concludeert Jelle dat de meeste partijen aardig op één lijn zitten als het gaat om erfgoed en de vestingstad. Er is een nieuw college en een nieuw – op het moment van schrijven nog concept – coalitieakkoord waarin er voor erfgoed kansen zijn en erfgoed onderdeel is van de versterking van een bruisende binnenstad. De constatering in het akkoord van gemiste regie op de binnenstadsontwikkeling en de keus om erfgoed nu onder de verantwoordelijkheid van de wethouder binnenstad te brengen, maken dat erfgoed 'serieus' wordt genomen. Een mooie en positieve ontwikkeling. Wel is erfgoed méér dan een belang voor een bruisende binnenstad. Archeologie, cultuurlandschap, monumenten en museum vormen erfgoed dat ook telt. Ook de daaraan verbonden gebruiken, gewoonten, verzamelingen en verhalen behoren tot het erfgoed. Het materiële en immateriële erfgoed vertelt waar we vandaan komen, wie wij zijn en hoe we ons ontwikkelen. Ze geven identiteit en zijn dragers van het verleden met een eigen waarde, betekenis en schoonheid. Een visie, ambitie en doel die we graag in het coalitieakkoord hadden zien staan. Maar we gaan er vanuit dat die er is.

Frits

Nieuwe Leden

Dhr. D. van Kraalingen
Mevr. E. Zaayer
Dhr. W.A. van Bindsbergen
Dhr. R. Houba
Dhr. S. Smaal
Dhr. J. van de Pol
Fam. Steenhuis
Dhr. H. Korte
Dhr. R. Frijlink
Fam. van der Wal-Broer
Mevr. B.R. Boetje
Mevr. C.G.F.M. Vraets
Fam. G. van Eekelen
Mevr. B. van Aarst
Dhr. H. Dijkstra
Dhr. J. Oude Voshaar

Opzegging

Mw. T. Baan Hofman
Mw. A.G. Jansen
Dhr. M.J. Bakker
Mevr. S.A. van den Boogaart
Mw. M.S.W. Looijen
Mw. A.H. Saenger-Flieringa
Mw. B.J. Hampel
Fam. J. Hoksbergen
Fam. T.J.H. Dillissen
Fam. W.E.J. Bongers
Mw. M.J. Steenhuis
Mevr. A. van Lunen
Dhr. B. Matser
Dhr. J.W.M. Osse

Ledenaantal

Per 01-05-2022: 729 (700 betalende leden en 29 niet-betalende/relatie leden). In het totaal

zijn de opzeggingen per 31-12-2022 verwerkt.

Nieuwe aanwinsten documentatiecentrum

- Rob Gerritsen, verzameling foto's
- Familie Kelderman, foto's 5 mei optochten
- Harry Tolkamp (schoonzoon notaris Gazenbeek): Archief van de Vereniging tot Bevordering van het Marktwezen
- Jelle de Gruyter, 8 mm-filmrol 'Nieuwbouw', twee boekjes Mevrouw Van Dale Wacht Op Antwoord (2002 en 2022), mapje Souvenir van Wageningen, contactafdrukken, ansichtkaarten en aantal foto's
- Freerk Wiersum: Historisch Jaarboek voor Gelderland, met artikel over Tabaksteelt in de 19e eeuw

Lezing 'Wageningen, de universiteit en het koloniale verleden'

Op donderdag 30 juni a.s. verzorgt de heer Harro Maat de lezing 'Wageningen, de universiteit en het koloniale verleden'. Ons koloniale verleden krijgt de laatste tijd veel aandacht. Er verschijnen steeds meer studies naar de betrokkenheid van steden en

organisaties bij de slavernij, zoals recent door ABN AMRO. Ook de Wageningen Universiteit heeft een onderzoek naar het koloniale verleden aangekondigd. Harro Maat zal ingaan op de bevindingen van eerder onderzoek over dit onderwerp. Hoewel de universiteit ontstond na de afschaffing van de slavernij, zijn er duidelijke relaties met de koloniale landbouw die ontstond in de late achttiende eeuw. In de lezing staan de historische gebeurtenissen centraal die direct van invloed waren op de vele connecties tussen de Wageningse universiteit en de koloniale landbouw. Harro Maat is universitair hoofd-docent aan de Wageningen Universiteit. Hij heeft gepubliceerd over de ontwikkeling van de landbouwwetenschap in Nederland en voormalige Nederlandse koloniën. Zijn huidige onderzoek gaat over het gebruik van kennis en technologie in de landbouw in landen met een koloniaal verleden in Afrika, Azië en de Caraïben. De lezing vindt plaats in gebouw Vredehorst, Tarthorst 1 te Wageningen, aanvang 20.00 uur. Toegang: 2 euro, gratis voor leden.

Historische Vereniging Oud Wageningen

Opgericht op 17 april 1973

Bestuur

Frits Huijbers, *voorzitter*
Ditta van Vliet, *secretaris*
Henk Slegten, *penning-meester*
Ben van den Berg
Enrico van den Bogaard
Karin van de Hoef-Reijnders
Henk Lette

Website

www.oudwageningen.nl

Secretariaat

Bowlespark 1a
6701 DN Wageningen
info@oudwageningen.nl

Documentatiecentrum

Dinsdag 9.30 – 11.30 uur
Museum
De Casteelse Poort
Bowlespark 1a
6701 DN Wageningen
tel 0317 421436
documentatiecentrum@oudwageningen.nl

Werkgroep Archeologie Wageningen

archeologie@oudwageningen.nl

Ledenadministratie

ledenadministratie@oudwageningen.nl

Bankrekening

NL15 INGB 0002946125

Lidmaatschap

€ 21,50 per jaar (minimum).

De Westberg, een monumentaal Wageningse erfgoed

Onlangs werd het langverwachte Westbergboek gepresenteerd, nummer 14 in de historische reeks van HV Oud Wageningen. Het boek is mooi uitgegeven in een groot formaat, het is grondig gedocumenteerd en rijk geïllustreerd. Heel verrassend is het tekenwerk van Henk van Ruitenbeek.

De Westberg is 'een mooi verhaal geworden; een verhaal dat het verleden van dit bijzondere stukje Wageningen voor iedereen toegankelijk en begrijpelijk maakt' (Dolly Verhoeven, bijzonder hoogleraar Gelderse geschiedenis Radboud Universiteit). 'Het boek ziet er zeer fraai uit en complimenten voor het degelijke onderzoek' (Albert Reinstra, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). 'Wat een prachtig en interessant boek is dat geworden. Het doet me goed hieraan een steentje te hebben bijgedragen' (Hans Holleman). Marcel van Silfhout (GraanGeluk) gaat de tekst over het Westbergveld op het informatiebord op zijn akker aanpassen aan de hand van nieuwe bevindingen uit het boek.

'De Westberg' is te koop in de plaatselijke boekhandels Kniphorst, Bruna en De Beschte en bij museum De Casteelse Poort (€ 22,50).

AGENDA • WAGENINGS ERFGOED

26 juni 2022
Markt
Wageningen
11.15 uur

Sint Janstocht Wageningen, 'Samen beleven, samen delen'

Na twee jaar corona is het dit jaar weer mogelijk om samen op pad te gaan in een culturele optocht van de Grote (of Sint Jans-)Kerk op de Markt naar de ruïne van de oude Sint Janskapel op de Westberg. Onderweg wordt er op een aantal zogenaamde statieplekken gestopt voor korte optredens. De tocht eindigt met een gezellige potluck picknick boven op de berg.

30 juni 2022
Vredehorst
Tarthorst 1
20.00 uur

Lezing 'Wageningen, de universiteit en het koloniale verleden'

Harro Maat zal ingaan op onderzoek naar de betrokkenheid van Wageningen Universiteit bij de slavernij. In de lezing staan de historische gebeurtenissen centraal die direct van invloed waren op de vele connecties tussen de universiteit en de koloniale landbouw. Zie ook pag. 27.

t/m 1 juli 2022
Kasteel Doorwerth
Fonteinallée 2B
Doorwerth

Expositie 'Koekkoek op bezoek'

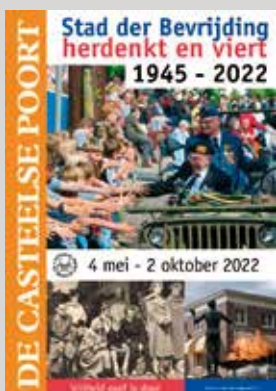
Barend Koekkoek (1803-1862), 'prins der landschapsschilders', is een schilder uit de Romantiek die veel geschilderd heeft in onze omgeving. De uiterwaarden, stuwwallen en kastelen, hij was er gek op. Hij verhuisde in 1834 naar Kleef, waar veel van zijn werk nu te zien is in het B.C. Koekkoek-Haus, zijn voormalige woonhuis. Nu dit wordt gerenoveerd worden de hoogtepunten uit de collectie getoond in Museum Veluwezoom, gevestigd in kasteel Doorwerth. Er is tevens werk te zien van tijdgenoten van Koekkoek.

t/m 30 september 2022
Bibliotheek WUR
Forumgebouw
Droevendaalsesteeg 2

Expositie 'Chef's Special, A Taste of the Collections'

De expositie is geopend van maandag tot en met vrijdag van 9.00-13.00 uur en 's middags op afspraak. Er is ook een digitale versie: exhibitions.wur.nl/chefs-special-a-taste-of-the-collections/ Zie ook 'Gesprek met' op pag. 10/11.

t/m 2 oktober 2022
De Casteelse Poort
Bowlespark 1A

Expositie 'Stad der Bevrijding herdenkt en viert'

In mei 1945 is het in Wageningen geen feest; de bewoners zijn geëvacueerd, de stad is verwoest. De expositie geeft een tijdsbeeld van herdenken en vieren in Wageningen sinds 1945: oude zwart-wit foto's, recente beelden van Wageningse fotografen, historische filmfragmenten, vitrines en meer. Ook is er aandacht voor de diverse herdenkingsmonumenten. De expositie gaat tevens in op de vraag wat er nou precies werd ondertekend in Wageningen.

Voor actuele Wagenings erfgoed informatie

www.oudwageningen.nl
www.casteelsepoort.nl
www.wageningenmonumentaal.nl
www.netwerkerfgoedwageningen.nl
www.omdw.nl
www.wageningen.nl/gemeentearchief
www.beeldbankwageningen.nl
www.rondleidingenwageningen.nl